

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE:
Katedra za ukrajinski jezik i književnost

DIPLOMSKI RAD

**Ukrajinski etnološki i društveno-politički pojmovnik na primjeru
prevedenih tekstova**

Mentor: **dr. sc. Jevgenij Paščenko**

Studentica: **Vjera Peršić**

Zagreb, travanj 2016.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	3
2. PRIJEVODI.....	5
2.1. Pavlo Čučka: Nacionalna svijest zakarpatskih Ukrajinaca u 20. stoljeću.....	5
2.2. Jaroslav D. Isajevyč: Ljviv – Lavov.....	20
2.3. Mykola Kuğutjak: Gradišta Pruto-Bystryc'kog podgorja.....	39
3. ZAKLJUČAK.....	52
4. LITERATURA.....	59

1. UVOD

Aktualnost teme diplomskog rada izražava se kroz niz **ciljeva**. Prvi je – predočiti znanstvene radove poznatih ukrajinskih istraživača kroz prijevode i time u znanstvenu cirkulaciju, osim opće slike koju sadrže, unijeti i određene pojmove i terminologiju, kao svoj drugi cilj.

Prevođenje se provodilo u sklopu kolegija diplomskog studija i kroz pripremu zbornika radova ukrajinskih istraživača u tematskim blokovima koji predstavljaju ukrajinske regije.

Aprobacija ostvarenih prijevoda ogleda se u publikacijama prevedenih radova. Vrijedni tekstovi iz ukrajinskih znanstvenih krugova nalaze se i u opširnim zbornicima tematski određenima ukrajinskim geografskim cjelinama i priređenima za hrvatske čitatelje. Tako se prvi tekst Pavla Čučke nalazi u zborniku *Zakarpats'ka Ukrajina*¹, Lavov Jaroslava Isajevyča u *Ukrajinskoj Galiciji*², dok znanstveni tekst Mykole Kuğuťjaka o gradištima tek čeka svoje tiskanje u zborniku o regiji Prykarpattja. Spomenuti zbornici zajedno s drugim naslovima tvore biblioteku *Ucrainiana Croatica* koja želi povijest i kulturu Ukrajine učiniti dostupnom hrvatskoj publici na raznolik i obuhvatan način.

Praktična primjena radova. Prevedeni tekstovi upućeni su ponajprije znanstvenom recipijentu s područja etnologije, folkloristike, antropologije i povijesti s ciljem njihova upoznavanja s ukrajinskim znanstvenim stajalištima oko specifičnih pitanja i s obzirom na njihovu moguću aktualnost za hrvatsku znanost. Uključena je također i široka javnost, posebno ukrajinska, odnosno rusinska zajednica u Republici Hrvatskoj. S obzirom na disperziju rusinske zajednice po susjednim zemljama, prevedeni, odnosno objavljeni tekstovi mogu biti od značaja i za tamošnje čitateljstvo. Svaki od njih ima zadaću još više približiti bogatu baštinu i karakter ove zemlje nama bliske bogatstvom svoje folklorne ostavštine, podrijetlom, stradanjima kroz povijest i svojom borbom za neovisnost. Tako je istraživačkim radom i znanstvenom dosljednošću u prvome tekstu o nacionalnoj svijesti zakarpatskih Ukrajinaca analizirano formiranje ukrajinskog identiteta zakarpatskoga kraja. Tekst o Lavovu govori i o povijesti ukrajinske Galicije, koja je hrvatske vojnike vezala za svoj prostor u

¹ Čučka, Pavlo: Nacionalna svijest zakarpatskih Ukrajinaca u 20. stoljeću. // Zakarpat'ska Ukrajina: povijest - tradicija – identitet. / uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb : Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2013. Str. 121-135.

² Isajevyč, Jaroslav: Lavov. // Ukrajinska Galicija. / uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja, 2015. Str. 89-108.

vrijeme Austro-Ugarske monarhije. Trećim pak prijevodom dobivamo uvid u složene migracije starih plemena i etničkih skupina na području gorja Karpata, te zanimljiva saznanja o hrvatskim plemenima i Velikoj Bijeloj Hrvatskoj na ukrajinskim zemljama.

Metoda prevođenja. Prevođenjem se nastojala sačuvati ukrajinska terminologija u svome izvornome obliku. Poštujući pravila transliteracije, sva su ukrajinska imena i prezimena, kao i nazivi gradova, sela, pokrajina i rijeka sačuvana, odnosno nisu kroatizirana. Tako, primjera radi, *Kijevska Rus'* svugdje čuva znak ' koji zamjenjuje glas ь (koji u ukrajinskom služi umekšavanju), a *Rusyni* kao poseban etnonim svugdje su specificirani glasom y u sredini umjesto običnoga i, želeći pritom sačuvati posebnost tog naziva s obzirom na ono što predstavlja. Ovaj se princip primjenjivao i na sve ostale ukrajinske pojmove i nazivlja. Prilikom prevođenja, tekstovi su analizirani uzimanjem u obzir mogućih zamki prevoditeljskog procesa, te se nastojao pratiti njihov znanstveni jezik, istovremeno ih uobličavajući u primjerene tekstove na hrvatskom.

Upoznavanje s poviješću, kulturom i tradicijom ukrajinskog naroda preko izvornih znanstvenih tekstova, prevođenja te općenito nastave na Katedri zaokruženo je redovitim terenskim nastavama po Ukrajini, tijekom kojih se imalo priliku saživjeti s problematikom služenja Ukrajinaca nedomicilnim jezikom u njihovu glavnome gradu Kijevu, kao i s materijalnom i duhovnom kulturom staroga Kijeva i zapadnoga Lavova, preko njihove sakralne i svjetovne arhitekture, etničkih sela, sveučilišta, te muzejske, umjetničke i folklorne baštine. Time formalno znanje o Ukrajini i učenje ukrajinskog jezika poprimaju novu perspektivu i nude mogućnost njihova integriranja u život.

2. PRIJEVODI

Prvi tekst predstavlja znanstveno istraživanje profesora Pavla Čučke.

Čučka, Pavlo (Чучка, Павло Павлович), doktor filologije, profesor Sveučilišta u Užgorodu, dugogodišnji predstojnik Katedre za slovačku filologiju i zaslužni ukrajinski znanstvenik. Istražuje jezične kontakte ukrajinskog i susjednih jezika u Zakarpattju. Autor je mnogobrojnih studija iz dijalektologije, povijesti suvremenog ukrajinskog jezika te Ukrajinsko-mađarskog rječnika i drugih leksikografskih projekata. Odlikovan je Državnim ordenom za intelektualna dostignuća (2005.).

2.1. Pavlo Čučka

Nacionalna svijest zakarpatskih Ukrajinaca u 20. stoljeću

Etnolingvistički i kulturnopovijesni aspekti

Stanje ukrajinske nacionalne svijesti Zakarpaćana na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Analizom činjenica i etničkih procesa koji su se zbivali u Zakarpattju može se ustvrditi kako nekakvih jasnih obilježja općeukrajinske nacionalne svijesti, u terminološkom smislu tog izraza, u tome kraju tada nije bilo. Nije ni moglo biti s obzirom na postojeću izolaciju Zakarpaćana od ostalih Ukrajinaca. Sve što se ondje zbivalo bile su tek manifestacije rus'ke plemenske samosvijesti, koje su tek rijetko izlazile izvan okvira Karpatske regije (A. Dobrjans'kyj, M. Lučkaj, I. Bazylovyč, L. Čopej). Povremeno je općeslavenska solidarnost davala bojažljive znakove postojanja u izdvojenim književnim i znanstvenim djelima (O. Duhnovyč, J. Guca-Venelin, A. Kralyc'kyj) i u simpatiziranju Rusije, ruske kulture i ruskog jezika.

Začće ukrajinske nacionalne samosvijesti, u pravom smislu riječi (u uvjetima plemenske rus'ke samosvijesti), pripada tek početku 20. st., a ogleda se u prosvjedima mjesnoga rus'kog (pravoslavnog i grkokatoličkog) duhovništva protiv politike mađarizacije toga područja, prije svega protiv ukidanja svih rus'kih narodnih škola, rus'kih blagdana,

rus'kog kalendara, te protiv istiskivanja ćirilice mađarskom latinicom. Još jednoznačnijim pokazateljima toga procesa, osim osnivanja prvih obrazovnih središnjica, bili su javni istupi mjesne inteligencije, koja je znanstveno potkrepljivala tezu da su lokalni narodni izričaji izvornog slavenskog stanovništva izričaji malorus'kog, tj. ukrajinskog jezika (A. Vološyn, G. Stryps'kyj, A. Štefan).

Uvjerljiv poticaj buđenju ukrajinske nacionalne samosvijesti u običnih ljudi bilo je četverogodišnje služenje zakarpatskih momaka u austrougarskoj vojsci na ukrajinskom području (1914.–'18.), a i položaj Ukrajinaca vojnih zatvorenika iz Naddnjiprovsčine, koji su tih godina dugo prebivali u Zakarpattju. Ne treba se čuditi ako su to bili možda glavni izvori iz kojih su Zakarpaćani, vlastitim očima i ušima, crpili nadu kada je riječ o životu, kulturi i jeziku Ukrajinaca od Sjana do Dona.

Stvarno stanje nacionalne svijesti Zakarpaćana iz 19. i s početka 20. stoljeća, osobito njihove inteligencije, kasnije je opisao poznati prosvjetitelj i prosvjetni djelatnik iz Zakarpattja, predsjednik Sejma Karpatske Ukrajine, ministar kulture, školstva i pučkog obrazovanja, profesor Avgustyn Štefan. Želeći prikazati evoluciju vlastite nacionalne svijesti, a i svijesti svojih zemljaka, Štefan je pridonio tomu specijalnim poglavljem dvosveščanog djela pod naslovom *Ugrorus'ka inteligencija na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, koje je započeo riječima: »Nije mi poznato je li tko od karpatskih Ukrajinaca, rođenih krajem 19. stoljeća, napisao kako je postao nacionalno osviještenim u vezi sa svojom pripadnosti velikom ukrajinskom narodu«. Naravno, u tom je trenutku bilo već mnogo prije rođenih nacionalno osviještenih Rusyna, kao što su braća Brjaščajky, o. Avgustyn Vološyn, o. J. Želtvaj, o. Jevmenij Sabov i dr. Prema mojim saznanjima, samo su o. J. Sabov i o. A. Vološyn pisali spomenice, ali u njima se nisu prisjećali razvoja vlastite nacionalne svijesti.

Osim pola milijuna seljaka i radnika koji su se smatrali Rusynima, potencijalni Rusyni među inteligencijom bili su gotovo isključivo grkokatolički svećenici (bilo ih je manje od 20%) i bogoslovi učitelji (u sličnom omjeru). Svi su se oni sporazumijevali na dva jezika. Spomenutih 20% mjesne inteligencije dobro je govorilo rus'ki, čitalo lokalne rus'ke novine, časopise i kalendare, a po svoj prilici i galicijske, i američko-rus'ke publikacije. Ostala mjesna inteligencija, koja je činila većinu, 80%, uglavnom je poznavala rus'ki, čak i ona koja je živjela po mađarskim selima. Oni su govorili tzv. jazyčijem, tj. mješavinom ukrajinskoga, crkvenoslavenskog i ruskog jezika, s dodacima lokalizama i mađarskih riječi (Штефан, 25–26).

A. Štefan osuđuje jazyčije, a i cijelu politiku budimpeštanskih vlasti, usmjerenu prema potpunu nestanku rus'kih škola, te razotkriva politiku nasilne mađarizacije ukrajinskih prezimena i druga sredstva mađarskih šovinista, zbog čega se u Zakarpattju »prije Prvog svjetskog rata, broj javne inteligencije Rusyna približio nuli« (Штефан, 25).

Govoreći o razgovornom jeziku zakarpatskog Ukrajinca na kraju 19. st., Štefan ističe da je od 1860. »na ugro-rusyns'kom području jezik poučavanja u srednjim i mnogim osnovnim školama bio samo mađarski jezik. Zbog toga su na prijelazu iz 19. u 20. st. gotovo svi mudri očevi govorili mađarski, i kod kuće i u javnosti. Jedino su rus'ki seoski otoci između mađarskih ili slovačkih sela imali polagani prijelaz sa svojega jezika na mađarski ili slovački jezik (Штефан, 29).

Udio osviještenih Ukrajinaca među Zakarpaćanima na početku 20. st. bio je vrlo nizak. Štefan je sam pokušao popisati imena te inteligencije kraja koja se doista smatrala Rusynima-Ukrajincima u razdoblju od 1890. do 1918. godine. U tim je popisima naveo i »prezimana svećenika i učitelja Mukačivs'ke, po svoj prilici i Prjašivs'ke eparhije, te određenih svjetovnjaka koji su, prema njegovim saznanjima, bili ili tihi ili otvoreni karpatski Ukrajinci. Pritom nije ispitivao njihova jezična uvjerenja. Bila su to prezimana Ukrajinaca u pravom smislu riječi, pučana, Rusyna, rus'kih ili ruskih (onih koji su se identificirali s Rusijom – op. ur.) svjetovnjaka, koji su sabotirali ili barem htjeli sabotirati pokušaje mađarizacije« (Штефан, 35).

Na prvom je »nepotpunom popisu tihe i javne rus'ke inteligencije od 1890. do 1918. godine« A. Štefan naveo prezimana 61 svećenika, no taj je popis smatrao nepotpunim, čak kontroverzним, jer je, »s iznimkom malog broja svijetlih primjera, koje su priznavali svi karpatski Ukrajinci kao istinske narodne djelatnike, kao što su primjerice o. Avgustyn Vološyn ili o. Jevmenij Sabov«, on »sam određivao tko će biti na popisu« (Штефан, 35).

Na drugome je »Nepotpunom popisu Rusyna, crkvenih učitelja od 1890. do 1918. godine« A. Štefan naveo prezimana 163 osobe, čak i fotografije nekolicine (Штефан, 39). U treći je »Nepotpuni popis svjetske inteligencije Rusyna na prijelazu naša dva stoljeća« uključio 47 odvjetnika, službenika, profesora, bankovnih službenika, liječnika, okružnih bilježnika i studenata, ali svjesno je isključio »one, koji su podupirali mađarizaciju« (Штефан, 40). Četvrti popis, koji obuhvaća samo sedam prezimana »samouke rusyns'ke inteligencije«, sastoji se, prema riječima A. Štefana, od dviju populacija: »a) svjetske, šire

poznate, samouke populacije i b) seoske samouke populacije, naravno, crkvenih djelatnika« (Штефан, 41).

Dakle ukupno je među zakarpatskom inteligencijom, prema nepotpunim popisima A. Štefana, bilo 180 osviještenih Ukrajinaca na prijelazu iz 19. u 20. st. Razina ukrajinske nacionalne svijesti ostatka Zakarpaćana s kraja 19. i s početka 20. st., prema njegovim riječima, bila je uglavnom niska, o čemu se ovdje čak nije ni govorilo.

Sve upućuje da to što se određeni dio zakarpatskih Rusnaka i Rusyna (a i Lemka, Bojka, Gucula i Dolynjana), poslije prvog udisaja slobode nakon raspada Austro-Ugarske, počeo proglašavati Ukrajinacima, ili smatrati simpatizerima Ukrajine, može biti rezultat političkih akcija prvih ratnih godina, osobito jednoznačnog iskršavanja mjesnih vlada u Staroj Ljubovni, Sygotu, a osobito u Hustu. U svakom slučaju, 21. 1. 1919. godine općenarodni zborovi mađarskih Rusyna-Ukrajinaca i njihovih 420 delegata, koje su izabrala četiri komiteta kraja pod vodstvom braće Brjaščajka, izrazili su težnju svih Zakarpaćana da žive u Ujedinjenoj Ukrajini. Šteta je jedino što su ubrzane promjene na političkoj karti Europe tim željama stale na put.

Svijest o jezičnom zajedništvu – određujući je čimbenik na putu do općenarodnog jedinstva

Proučavanju jezika starosjedilaca koji stoljećima žive na južnim obroncima ukrajinskih Karpata posvećeno je već oko tisuću tiskanih radova iz područja lingvistike. U većini njih razlažu se fonetski sustav ili gramatička struktura, a rjeđe leksička konstrukcija jezika lokalne istočnoslavenske populacije, utvrđuju se prostorne, rjeđe vremenske granice funkcioniranja odgovarajućih govora, a ponekad i najčvršći genetski odnosi tih narječja s drugim susjednim govorima i jezicima.

Najviše je radova posvećeno najbrojnijoj lokalnoj nacionalnoj grupi (1946. imala je 527 000 ljudi), čiji jezik znanstveni svijet 20-ih i 30-ih godina naziva ukrajinskim, dok ga je u prošlosti nazivao *malorus'kim*, *ugrorus'kim*, *karpatorus'kim* ili već nekako drugačije, no nikada rusynskim (oko 80% radova), kako ga danas pokušavaju nazivati neki separatisti.

Razgovornu formu lokalnog ukrajinskog jezika, tj. žive narodne govore

južnokarpatske regije, još do sjedinjenja kraja s Ukrajinom, istraživali su lingvisti iz nekoliko europskih zemalja: E. Balc'kyj, I. Berežany-Fogarašij, O. Bonkalo, O. Broh, I. Verhrats'kyj, K. Galas, A. Godynka, V. Gnatjuk, G. Gerovs'kyj, I. Zilys'kyj, I. Pan'kevyč, G. Stryps'kyj, L. Čopej, Z. Štiber i dr. Nakon 1945. o južnokarpatskim govorima napisano je i obranjeno oko 150 magistarskih i doktorskih radova, stvoreno nekoliko dijalektalnih i onomastičkih rječnika (K. Galas, M. Grycak, J. Dzendzelivs'kyj, M. Dzendzelivs'kyj, P. Lyzanec', J. Pujo, V. Latta, J. Riger, I. Sabadoš, Z. Štiber i dr.), objavljeni deseci monografija, stotine raznih članaka te posebnih tematskih zbornika. Ukrajinski, slovački i rumunjski studenti filolozi napravili su stotine diplomskih radova i referata o ukrajinskim govorima Karpatske regije.

Lingvisti koji su istraživali lokalne narodne govore toga kraja bili su pretežno rođeni Zakarpaćani, ali i naddnjistrjans'ki (I. Verhrats'kyj, A. Zales'kyj, R. Kersta, I. Panjkevyč i dr.) i naddnjiprjans'ki Ukrajinici (S. Bevzenko, F. Žylko, I. Čerednyčenko i dr.), kao i Rusi (M. Antošin, G. Gerovskij, G. Klepikova, L. Petrov i dr.), Poljaci (A. Vincenz, V. Kuraškevič, J. Riger, Z. Štiber), Česi (J. Vira, Jan Gusek, O. Leška, J. Moravec i dr.), Slovaci (Š. Liptak, L. Novak, S. Tobik, S. Cambel), Mađari (L. Balog-Beyjri, L. Deže), Rumunji (Z. Penjuk, J. Patruc, R. Udler), Bugari (D. Krindžala, V. Pogorelov), pa čak i Norvežani (O. Broh). Svi su se oni slagali da su ti govori, tipološki i genetski, govori ukrajinskog jezika. Glavni zagovornik »karpatorusskosti« G. Gerovs'kyj, koji ustrajno nije htio priznati samostalnost ukrajinskom jeziku, tvrdeći da je samo dijalekt velikoruskog, nastojao je dokazati da dijalekti južno od Karpata »i ostatak dijalekata, koji čine južnorusku grupu zauzimaju posve neovisno mjesto... te se moraju smatrati potpuno neovisnima o drugim dijalektima grupe«. Takvo je stajalište, pet godina prije Gerovs'kog, također zauzimao lokalni Karpatoros, točnije, Ugroros A. Lukovyč.

Svi su dijalektolozi, koji su ponegdje neposredno proučavali južnokarpatske govore, došli do jedinstvenog zaključka da su ti dijalekti, prije svega njihovi verhovynski odvojci, tj. ģ uculski, bojkivski i lemkiški dijalekti, organski dio i direktan produžetak dijalekata karpatske dijalektalne grupe govora ukrajinskog jezika.

Istraživači upućuju na stotine lokalnih specifičnosti u svakome od zakarpatskih govora, uvjetovanih geografskim, socijalno-ekonomskim, kulturnim i političkim čimbenicima, među kojima deseci njih pokazuju sustavne fonetske i morfološke osobitosti (dok se leksičke osobitosti broje u stotinama). Međutim najvažnije je što se gotovo svaka

lokalna dijalektalna pojava nastavlja, odnosno ponavlja u susjednim ili nedalekim ukrajinskim govorima Galicije, Bukovyne, te u drugim govorima ukrajinskog jezika. Što se tiče specifičnih lokalnih osobitosti, one su većinom starorus'ki arhaizmi što su se sačuvali u Karpatima zbog dugotrajne gospodarske i političke odcijepljenosti toga kraja od ostalih ukrajinskih zemalja, ili su tek u novije vrijeme dospjele do Zakarpačana preko susjednih naroda, posebice Slovaka, Mađara, Poljaka, Rumunja, Nijemaca, pa čak i Južnih Slavena (s kojima je mjesni puk još otprije gajio bliske veze).

Povijest jezika pokazuje da je početna osnova razvitka svih ukrajinskih govora Zakarpattja (i ġuculskih, i bojkivskih, i lemkiivskih, između ostalih i dolynjanskih) bila zajednička. Ona seže čak u davna vremena, kada su preci današnjih Zakarpačana živjeli na Prykarpattju, na gornjemu Dnjestru, pokraj predaka današnjih stanovnika Galicije i Bukovyne ili zajedno s njima. Upravo odatle, tj. sa sjevernih obronaka Karpata, Zakarpačani su prije nekoliko stotina godina donijeli razlikovne istočnoslavenske fonetske i gramatičke osobitosti (primjerice punoglasje, istovjetnu refleksiju nazalnih samoglasnika, istovjetnu refleksiju kratkih *o* i *e* u raznim pozicijama, prijelaz *g, k, h* u *z, c, s*, pomični naglasak i niz drugih), koji do današnjeg dana razlikuju Ukrajince od Slovaka, Poljaka te drugih zapadnih, a ponekad i Južnih Slavena. Također su iz Prykarpattja donijeli i ukrajinske osobitosti, u pravom smislu te riječi, koje u današnje vrijeme razlikuju ukrajinski jezik od bjeloruskog i ruskog (primjerice postupna promjena $> i$, spajanje dvaju starih samoglasnika *ы* i *і* u jedan specifično ukrajinski samoglasnik *и*, kao u riječima *дихати, ситий, великими* i dr., postupno stvrđnjavanje prednjojezičnih i usnenih suglasnika ispred samoglasnika *e* i *и*, očuvanje mekih *z', s'*, a osobito *c'*, labijalna velarizacija *l* u *v* na kraju slogova, očuvanje mekih glagolskih nastavaka u trećem licu kao što su *носитъ, беруть*, očuvanje infinitivnog sufiksa – *ти*, očuvanje vokativa, oblika aorista, perfekta, pluskvamperfekta i dr.

Čak mnogi noviji procesi, koji su doveli do nekih odstupanja suvremenih zakarpatskih dijalekata i prikarpatskih govora, primjerice stapanje glasova *ы* i *и* (usp. *быкъ – бик, рыти – рити, руки – руки*), prijelaz starih *o* i *e* u druge monoftonge (usp. *столь* u *стул, стѣл, стыл, стил; понесль* u *понюс, понѣс, поніс*), kako se pokazalo, bili su prvi poticaji još u Prikarpatju, a u Zakarpattju se to samo nastavilo razvijati u odgovarajućem smjeru, ali prema zakonima i tendencijama ukrajinskog jezika koji su djelovali i u ostalim govorima njegova jugozapadnog narječja.

Jedina je razlika u tome što je višestoljetna politička te socijalno-ekonomska odcijepljenost Zakarpaćana usporavala te procese u pojedinim dijalektima. Tako se primjerice etimološki glas *o* u Zakarpattju, kao i po svoj Ukrajini, nije sačuvao u novozatvorenom slogu: u današnje vrijeme nitko od lokalnih Ukrajinaca ne izgovara imenice *кiнь, вiл, стiл* sa samoglasnikom *o* u zatvorenom slogu, tj. kao *кoнь, вoл, стoл*, jer je taj glas u toj poziciji već prije nekoliko stotina godina diftongizacijom prešao u drugi monofong (u jednim dijalektima te riječi u današnje vrijeme zvuče kao *кунь, вул, стул*, u drugima kao *кiнь, вiл, стiл*, u nekima kao *кынь, выл, стыл* i, naposljetku, u govorima novije formacije, kao *кiнь, вiл, стiл*). Međutim, u otvorenom slogu u Zakarpattju se monoftonzi *y, j, ъ* i *i*, kao i u svim govorima ukrajinskog jezika, isto tako izmjenjuju s monofongom *o* te čuvaju etimološko *o*, u pravom smislu riječi. Dakle, u današnje je vrijeme na snazi promjena *кунь – коня, вўл – вола*, odnosno *стыл – стола*...

Međutim, iako Rahivščyna i Voloveččyna imaju refleks tipa *кiнь*, nekoliko sela blizu Maramoros'kog Sygota, kao i Lemkivščyna blizu Prjaševa imaju *кынь*, Hustščyna i Užgorodščyna *кунь*, a Iršavščyna i Mukačivščyna *кўнь*, ne bi se moglo reći da svaka od spomenutih regija ima svoj poseban jezik te da njihovi stanovnici čine kakav poseban, ne-ukrajinski narod. Naposljetku, slična refleksija etimološkog *o* u novozatvorenom slogu nije jedinstvena pojava samo ukrajinskih govora Zakarpattja. Osim u govorima Zakarpatske oblasti, ta pojava postoji i u nekoliko sela rumunjskog Maramureša, a s njome su upoznati i u Prjašivščini te Poljissji, počevši od Kijeva i završivši s Berestjem.

S tim u vezi glas *ь* u južnokarpatskim ukrajinskim govorima također nije sveobuhvatna pojava: primjerice na Rahivščyni i u nekoliko dijalekata oko Užgoroda već se davno izgubio, u zapadnim dijelovima Zakarpattja sačuvao se pretežno samo nakon usnenih glasova (i još k tomu u labijaliziranoj formi), rjeđe nakon prednjojezičnih i samo u posebnim selima nakon stražnjojezičnih *g, k, h*. U pojedinim selima glas *ь* se razvio nakon palatala *ž* i *š* (usp. glagol *жыти*, imenicu *шыя*).

Dakle stajalište da južnokarpatski dijalekti pripadaju govorima ukrajinskog, a ne nekog drugog jezika, bilo je općepriznato među znanstvenicima već na početku 20. st. Već su 1919. godine posebno zasjedanje Češke akademije znanosti te drugi stručnjaci potvrdili da je lokalno narječje Karpats'ke Rus'i, kako stoji i u poznatom Statutu, nesumnjivo narječje malorus'kog, tj. ukrajinskog jezika. Tu su tezu priznavali čak i rusofili i rusynofili međuraća. Tako je, primjerice, A. Lukovyč već 1929. godine s tim u vezi pisao: »A. Vološyn uspio je

dokazati da pidkarpatsko narječje pripada malorus'koj, odnosno ukrajinskoj grupi; u tome nema nikakve mudrosti«. Međutim A. Lukovyč si je na tome mjestu dopustio bitnu pogrešku, jer je stav da tzv. karpatsko, tj. »gorsko«, kao i galicijsko, te »podilljs'ko-volyns'ko« narječje pripadaju malorus'kom, tj. ukrajinskom jeziku, i da se na tom narječju sporazumijevaju i Bojky, i Lemky, i Ğuculy, već 1883. iznio mjesni filozof L. Čopej. To je onaj isti Zakarpaćanin koji je, završivši budimpeštanski fakultet, stvorio i izdao prvi *Rus'ko-mađarski rječnik*, u čijem je predgovoru kulturni i nacionalni razvitak Zakarpaćana usmjeravao u duhu ukrajinske samosvijesti.

S tim u vezi, Češka akademija znanosti već je tada izrazila stav da bi bilo štetno, i ne bi odgovaralo duhu slavenske politike, stvarati neki poseban jezik u Zakarpattju. Tako u pismu Ministarstva obrazovanja Republike Čehoslovačke od 20. 10. 1919., upućenom Glavnom naredbodavcu Pidkarpats'ke Rus'i, ti znanstvenici izjavljaju da moramo prihvatiti malorus'ki jezik kao književni jezik tamošnjeg stanovništva, ako je lokalno karpatsko narječje doista malorus'ko. To se odnosi na galicijski ukrajinski jezik (haličskou ukrajinštinu), koji uče i ostali njihovi suplemenici.

U 19. st. (a i u prvoj polovici 20. st.), atributom *rus'ki* koristili su se gotovo svi pismeni i nepismeni Zakarpaćani. On je tada imao visoku valentnost. Čak je i O. Duhnovyč, koji, poznato je, nije sve pisao živim narodnim jezikom, pridjev *rus'ki* slagao s takvim imenicama kao što su *gore, djeca, dječica, duh, kraj, narod, narodnost, okrug, pjesma, svećenik, seljaci, momak, crkva*. Taj se pridjev jedini pojavljuje uz lokalni tradicionalni etnonim *Rusyn*. Osim toga sam pridjev *rus'ki* (a ne nekakvi hibridi kao što je, primjerice, surogat *rusynski*) pojavljuje se u 19. st., a i poslije, kao jedini atribut u nazivima južnokarpatskih naselja *Rus'ka Kučava, Rus'ki Grabovec', Rus'ka Zagoroda, Rus'ki Kazymyr, Rus'ki Komarivci* itd.

Osim u etničkom, pridjevom *rus'ki* u Zakarpattju se, kao i u Prykarpattju, donedavna koristio i u religioznom značenju, što upućuje na pripadnost grkokatoličanstvu. U tadašnje se vrijeme epitet *rus'ki* suprotstavljao takvim pridjevima kao što su *katolički, rimokatolički, papinski*, odnosno *mađarski* (usp. izraze *rus'ka vjera i katolička vjera, rus'ki Uskrs i papinski Uskrs, rus'ki kalendar i mađarski kalendar* i dr.).

Tradicionalni se epitet *rusnacki* upotrebljavao tek povremeno u zapadnim regijama kraja, kada je riječ o izvornom ukrajinskom stanovništvu Zakarpattja. Usporedi s Ğ. Stryps'kim: »Mi odlučno stojimo iza rusnacke narodne pismenosti«... »stoga moramo pisati

rus'ki, našim govorom, rusnackim slogom«; »U skladu s malorus'kim (rusnackim) karakterom, pišemo onako kako narod govori« (Стрипський, 179).

Još su složenija pitanja toga kako su etnolozi, a ne filolozi, uistinu prepoznavali svoj jezik te kako ga je definirao obični, neprosvijećeni puk Zakarpattja prije oslobođenja i sjedinjenja s Ukrajinom: je li gledao na svoj svakodnevni način usmenog sporazumijevanja kao na poseban jezik, ili ga je možda smatrao dijelom nekog drugog jezika; je li ga uopće suprotstavljao drugim jezicima, a ako jest, na temelju kojih konkretnih osobitosti? Odmah treba reći da je termin jezik – *мова / mova* (kao i iz nje proistekle riječi *розмова, мовлення, вимовляти, мовець*) za rođenog Zakarpaćanina novi leksem. Do današnjega dana prihvaća se kao književna riječ, koja se sporo počela upotrebljavati među tadašnjom inteligencijom – tek na kraju 19. st. kao sinonimom tradicionalnom leksemu *бесіда / бисіда* (Стрипський, 179).

Stariji termin istoga značenja za rođene je Zakarpaćane (također književna riječ) *язук / язык*. Probijao se do običnoga puka posredstvom osnovnih škola, tiskane riječi, a nakon Prvoga svjetskog rata i ulaska Zakarpattja u sastav Republike Čehoslovačke i putem tadašnjega državnog jezika, češkoga.

Uz leksem *бесіда*, kao i uz leksem *язук*, u Zakarpattju se od pamtivijeka koristio živi tradicionalni pridjev *rus'ki*, a u zapadnim dijelovima kraja katkad i pridjev *rusnacki*. Lokalni se puk, u svom razgovornom jeziku, do oslobođenja kraja uz imenicu *язук* koristio baš tim atributima, umjesto stranim narodnim riječima kao što su *rutenski, rusynski, ugrorus'ki, karpatorus'ki, malorus'ki*.

Pridjev ukrajinski, za koji je u 19. st. u Zakarpattju znalo samo desetak ili dvadesetak pripadnika lokalne inteligencije poput O. Duhnovyča, A. Kralyc'kog, L. Čopeja, G. Stryps'kog, A. Vološyna i A. Štefana, ondje se počeo slagati s imenicama *бесіда, язук*, odnosno *мова*, tek nakon Prvoga svjetskog rata. Najveću zaslugu za njegovo širenje imaju politički emigranti iz Galicije i Naddnjiprjans'ke Ukrajine, gdje se masovno preimenovanje populacije u Ukrajince, umjesto tradicionalnoga naziva *Rusyni*, dogodilo još prije 20. st. Sam je taj proces bio složen i pun proturječnosti te je i danas teško reći jesu li baš svi nekadašnji karpatski *Rusyni* i *Rusnaky*, bez iznimke, iskreno sebe nazivali *Ukrajincima*, a svoj jezik *ukrajinskim*, na dan oslobođenja Zakarpattja ili na dan njegova službenog sjedinjenja s Ukrajinom.

Svaki (djelomično čak pismen, odnosno nepismen, u tom smislu i mađariziran ili slovakiziran) zakarpatski Rusyn, odnosno Rusnak s početka 20. st., koji se još služio lokalnim

tradicionalnim dijalektom, mogao je bez poteškoća nabrojiti pet ili deset okolnih sela čije je dijalekte doživljavao kao svoj rodni. Štoviše, mogao je pritom navesti i nekoliko leksičkih, fonetskih, pa čak i gramatičkih osobitosti koje su razlikovale njegov rodni dijalekt od dijalekata tih pet ili deset okolnih sela. Svaki je od seljaka dobro znao kako žitelji jednog sela u šali nazivaju žitelje drugih okolnih sela (primjerice u Užgorodščyni: *Medvjedi* – Gorjanci, *Poljaky* – Velykolazivci, *Čyky* – Dovžany, *Šukali* – Dravečani itd.), i mogao je navesti nekoliko osobitosti iz načina života svakog od tih sela, pritom nikako ne doživljavajući njihove dijalekte tih pet do deset sela zasebnim jezikom, a njihove nositelje zasebnim narodom.

S obzirom na jezične karakteristike, zakarpatski su Ukrajinci svoju zajednicu stoljećima suprotstavljali tradicionalnim susjedima. Tako su za sebe govorili: *mi smo Rusyni, a oni – Volohy; mi smo Rusyni, a oni – Uğry; mi smo Rusnaky, a oni – Mađari; mi smo Rusnaky, a oni – Tovty ili Slovaci; mi smo Rusnaky, a oni – Poljaci; mi smo Rusyni, a oni – Švaby ili Nijemci; mi smo Rusnaky, a oni – Židovi ili Cigani; mi smo Rusnaky, a oni – Rusi ili Maskalji* itd. Svakodnevno se susrećući s navedenim etničkim zajednicama, Zakarpaćani su mnogo toga otkrivali o njihovu načinu života te ih prema tome bez sustezanja definirali kao pripadnike druge nacionalne jezične skupine.

Međutim, govornici svakog od lokalnih ukrajinskih dijalekata nisu se samo međusobno suprotstavljali jedni drugima. Oni su osjećali te postajali svjesnima i zajedničkih, tj. povezujućih karakteristika u okvirima širih prostornih, odnosno administrativno-teritorijalnih oblasti, od kojih je gotovo svaka imala i neslužbeni naziv. Tako primjerice žitelji sjeverne Iršavščyne *Lyšaky* do današnjeg dana nazivaju svoje bliske susjede *Lemkyma* (prema česticama *lyš* i *lem*), Svaljavce – *Dyčkama*, a žitelje Voljiveččyne – *Bljahama, Bljašynama* (prema nazivima *dyčka*, »divlja kruška«, te *Bljaha*, »Voloh«) itd. Rahivs'ki *Ğuculi* svoje južne susjede nazivaju Gajnaljima. Međutim, i uza sve to, svaka od navedenih zajednica doživljava predstavnike druge takve zajednice, na temelju jezika, vjere, materijalne i duhovne kulture, svojim ljudima, tj. ljudima tog istog etniciteta.

Naravno, informiranost prosječnoga zakarpatsko-ukrajinskog seljaka (o građanima treba govoriti posebno) o jeziku, običajima i obredima udaljenih regija, osobito među ženama, nije prelazila granice administrativno-teritorijalne oblasti. Škola, a ni crkva ili pak sredstva masovnog informiranja, sve donedavna nisu pospješivali širenje takvih podataka. Muškarcima su boravak u vojsci i poslovne veze mogle proširiti informiranost u polumjeru do sto

kilometara ili više. S tim u vezi, zbog nedostatka drugih informacija, muškarci su više znali o tome kako se pjevaju božićne pjesme u Kolomyji, Peremyšlju, Luc'ku, Kovelji, kako razgovaraju u Drogobyču, Sučavi, Ternopilju, Vynyci, pa čak i dalje na istoku. Ne treba se čuditi ni tome što su čak i obrazovani Zakarpaćani do Prvoga svjetskog rata malo znali o austrougarskim provincijama, kao što su bile Galicija i Bukovyna. S. Kločurak o tome piše: »... mađarska granična policija i straža su prilično temeljito čuvale granicu između našega Podkarpattja i Galicije te pazile da se otuda do nas ne bi prenosila ukrajinska književnost... Mađarska se administracija bojala da se ne bismo zarazili ukrajinstvom, koje je smatrala mnogo opasnijim od rusofilstva. Mađarski su se administrativni krugovi pribojavali da bi ukrajinska nacionalna svijest... mogla kočiti mađarizaciju« (Клочурак, 49 i dalje).

O regijama koje su bile u sastavu Rusije prosječni Zakarpaćani nisu znali gotovo ništa. Čak je i lokalnim buditeljima iz redova grkokatoličkoga svećenstva, kao što je bio O. Duhnovyč, ili svjetovnjaku G. Stryps'kom bilo teško i probiti se do Lavova ili Peremyšlja, a kamoli još i crpiti kakve vrijedne informacije o životu u Naddnjiprjans'koj Ukrajini. U takvim prilikama govoriti o čvrstoj općeučajinskoj nacionalno-jezičnoj solidarnosti Zakarpaćana bilo bi doista previše. Čak ni mjesni učitelji do sredine 20-ih godina nisu mogli mnogo toga reći o Naddnjiprjans'koj Ukrajini i jeziku njezina stanovništva.

Zakarpaćani su osjećali svoju pripadnost rus'kim, tj. Istočnim Slavenima, ne uspoređujući se ni sa Slovacima, ni s Poljacima, ni sa Srbima, ili pak Hrvatima. Međutim taj je osjećaj počivao na nekoj nižoj, plemenskoj, a ne općenacionalnoj razini. Čak ni inteligenciji, kad je posezala za svojim nacionalnim korijenima i orijentirima, nije uvijek bilo jasno čemu to točno rus'kom genetski ili tipološki pripada – Rusima, Ukrajincima ili jednostavno rus'kome »od Poprada do Vladivostoka«. Rođeni Prjaševljanin, ukrajinski pjesnik i crkveni djelatnik S. Sabol (Zoreslav), spominjući se tog vremena, piše: »Mi koji smo bili mladež Zakarpattja tridesetih godina nismo znali tko smo, otkuda smo se stvorili na toj divnoj zemlji Zakarpattja, jer nas je većina odrastala još u mađarskim školama do Prvog svjetskog rata, odnosno za njegova trajanja. Znali smo jedino da smo Rusyni ili Ugrorusyni, a rus'ka nam je škola za Čehoslovačke rekla da smo 'ruskije'« (Sabol, 426–427). Tek s vremenom »svijest o tome da nismo sami na toj strani Karpata, u tuđemu moru, nego da ponad Karpata živi gomila naše braće u Galiciji, Volynju te Kijevskoj Rus'i, budila je u nama ponos i hrabrost. Nismo sami, sinovi smo velikoga rus'kog naroda, koji uvažava Europa, cijeli kulturni svijet. Doduše, o Ukrajini smo znali jako malo« (Сабол, 429). Prevladavajuća manifestacija nacionalnog života u prvoj četvrtini 20. st. bila je još reakcionarno

moskvofilstvo, iako ne bez nagovještaja Zakarpaćana – posebnoga nacionalnog fenomena, zbog kojega je bilo vrijedno stvoriti svoj zasebni jezik.

Dakle, općeučajinske nacionalne samosvijesti u običnih Zakarpaćana na početku 20. st. još nije bilo. Proces međuetničke konsolidacije i formiranja sveukrajinske nacionalne samosvijesti tada se tek začinjao, iako su već u to doba i Budimpešta i Moskva, a povremeno i Prag, na tom putu postavljali najraznovrsnije prepreke, imajući u Karpatima svoje geopolitičke interese te čineći sve kako se Zakarpaćani, stanovnici Galicije i Bukovyne ne bi osjećali organskim dijelom tog samog naroda, tj. etniciteta sa svojim zajedničkim jezikom i kulturom. Masovno osvještavanje nacionalno-jezičnog zajedništva zakarpatskih Rusyna sa žiteljima ostalih ukrajinskih regija došlo je tek nastankom škola na materinskom jeziku 1919. godine.

Od etnonima *Rusyni* i *Rusnaky* do vlastitog naziva Ukrajinci

Bitan argument pri definiranju nacionalne jezične pripadnosti ljudi, poznato je, njihov je vlastiti naziv. Nije slučajno što se politični Rusyni, koji na osnovi etnonima *Rusyn* pokušavaju istaknuti svoju posebnost u odnosu prema ostalim Ukrajincima te stvoriti mitove o tome kako su najstariji slavenski narod u Europi, s osobitim jezikom i mentalitetom, u posljednje vrijeme otimaju za vlastiti naziv kao za svoju zastavu. U stvarnosti je sam etnonim *Rusyn* prispio u Zakarpattje relativno nedavno iz Galicije i Bukovyne.

Već je stotinu godina prošlo otkako je ruski povjesničar O. Petrov pisao kako se obični ljudi Zakarpattja do 1919. godine nisu oslovljavali *Rusynima*, da su na Zakarpattju jedino *Rusnaky* i *Rusnjaky*, dok su *Rusyni* dojučerašnji stanovnici Galicije. Približno sličnih pogleda na etnonim *Rusyn* bili su i G. Gerovs'kyj, I. Svjencic'kyj, O. Kolomyjec', Jan Dorulja te još poneki znanstvenici.

Šezdesetih smo godina posebno istražili sva zakarpatska sela i na osnovi kazivanja starosjedilaca složili posebnu mapu, posvećenu tadašnjoj upotrebi etnonima *Rusyn* i *Rusnak* (Чуцка, 1999, 27). Naše je ispitivanje pokazalo da su u to doba jedino rođeni Rahivščani, u manjoj mjeri Tjačivščani, kao i stanovništvo Mižgirs'kog, Volovec'kog i Velykobereznjans'kog okruga, sami sebe zvali *Rusynima*. To se odnosi na prave Ćucule i

Bojke, koji su se, kao što je poznato, tijekom 17. i 18. stoljeća iz susjedne Galicije preselili u Zakarpattje.

Zakarpatski su se Dolynjany, od međurječja Teresva – Tereblja na istoku oblasti do bazena rijeke Už na njezinu zapadu, u svakidašnjici donedavna oslovljavali tek starim razgovornim etnonimom *Rusnaky*, kojim nas sve do danas zovu naši nekadašnji južni susjedi Bugari. *Rusnakyma* i *Rusnjakyma* sve do danas su se oslovljavali slovački, poljski, jugoslavenski i rumunjski Rusyni – Ukrajinci. Rusnakom se smatrao mjesni filolog Arsenij Kocak, koji je 1768. objavio gramatiku »za beznačajne Rusnake«, te niz kulturnih djelatnika u 19. i 20. st., primjerice, lingvist G. Stryps'kyj. S tim u vezi, i autor ovih redaka genetski je *Rusnak*, a ne *Rusyn*. Dakle do kraja Prvoga svjetskog rata *Rusynima* su se na Zakarpattju zvali tek *Ġuculy* i *Bojky*.

Inteligencija nizinskih okruga Zakarpattja počela se pak izjašnjavati o nazivu *Rusyn* tek u 20. st., pod utjecajem galicijskih publikacija. Za masovno širenje etnonima *Rusyn* među Zakarpaćanima zaslužan je čehoslovački režim u međuraću. Nastankom Republike Čehoslovačke te ulaskom Zakarpattja u njezin sastav, praška je vlada, povodeći se za političkim motivima, u biti privezala uz Zakarpaćane etnonim *Rusyn* i nezgrapni pridjev *rusynski* kao službene nazive (stanovnici Galicije već su se tada masovno nazivali Ukrajincima), kako bi pokazala svijetu da Zakarpaćani nisu taj narod koji obitava na sjevernim obroncima Karpata, ponad Dnjestra, Dnjepra i dalje. Prag je već 1919. godine osmislio i novi naziv za stečene zemlje (*Podkarpatská Rus*), zatim grb, u koji je, osim ukrajinskih tradicionalnih boja, plave i žute, uveo i rusku trobojnicu te himnu nepoznatog autora sa stihovima »Подкарпатські русини, оставте глибокий сон« (s ruskog: Podkarpatski Rusiny, probudite se iz dubokog sna – op. prev.), na glazbu Stepana Fencyka, mjesnog rusofila promađarske i propoljske političke orijentacije.

Mađarskoj, koja je do 30-ih godina Zakarpaćane nazivala vlastitim tradicionalnim etnonimom *Orosz*, očito je imponirala čehoslovačka promjena naziva, dokle god je unosila razdor među Zakarpaćane i njihove suplemenike, stanovnike Galicije. Ne bez razloga, Mađari potkraj 30-ih godina napuštaju tradicionalni naziv *Orosz* (<urus <rus) i nazivaju Zakarpaćane samo *Ruszinima*, tj. *Rusynima*. Istodobno, neke su lokalne publikacije na mađarskom jeziku, kao i budimpeštanske, toliko prihvatile taj etnonim da do danas ne žele oslovljavati Zakarpaćane Ukrajincima, već samo *Rusynima*.

Zakarpaćani ne optužuju stanovnike Galicije zbog toga što su prije 300 godina na sjeverne obronke Karpata donijeli etnonim *Rusyn*, ne zamjeraju ni književnicima koji su taj naziv unijeli u mjesnu literaturu. Ipak je naziv *Rusyn* (iako sa zakašnjenjem od čak nekoliko stotina godina) zahvaljujući tomu ispunio svoju integrirajuću funkciju: terminološki je ujedinio zakarpatska naselja s naseljima ostalih sjeveroistočnih provincija nekadašnje Austro-Ugarske. Međutim, Ukrajinci ujedinitelji osuđuju nacionalnu politiku međuratne Republike Čehoslovačke i politiku fašističke Mađarske zbog zabranjivanja nazivanja Zakarpaćana Ukrajincima na njihovoj vlastitoj ukrajinskoj zemlji.

Stoga se O. Duhnovyč imao na temelju čega zvati *Rusynom* (on se zapravo rodio u istinski rus'koj obitelji u arealu etnonima *Rusyn*, sjeveroistočnoga kutka istočne Slovačke), imao je pravo tvrditi kako je on ustvari *Rusyn*, a ne *Mađar* tada kada ga je škola već mađarizirala, a još više tada kad se osvjedočio da se njegovi suplemenici izvan Beskyda, autoritativni prijatelji iz reda grkokatoličkih svećenika u Lavovu, Peremyšlju i drugim zapadnoukrajinskim kulturnim središtima nastavljaju nazivati *Rusynima*. O. Duhnovyč je dobro znao i za Rusnake. Prema njegovim riječima, »Ugrorosi ili Karpatorosi sami sebe imenuju *Rusynima*, *Rusakyma* i *Rusnakyma*«, a pojam »Ukrajinci« proširivao je nazivima *Malorosi*, *Crvenorosi* te *Malorusyni*. Stoga su »*Rusyni*« i »*Malorusyni*« kod O. Duhnovyča istoznačni pojmovi.

Pravo na to imao je i O. Pavlovič iz Svydnyka, a posebice A. Kralyc'kyj iz Čabyna, za kojeg su etnonimi *Rusyn* i *Ukrajinc* bili sinonimi. Još su veće pravo na to imali A. Vološyn i V. Grendži-Dons'kyj, koji su odrastali u bojkyvskoj Mižgirščyni i među prvim Zakarpaćanima, pred očima šire populacije, postupno evoluirali od lokalne rus'ke do općeukrajinske nacionalne svijesti.

Proces prijelaza Zakarpaćana od etnonima *Rusyni* i *Rusnaky* do vlastitog naziva Ukrajinci možda najblistavije pokazuje biografija A. Vološyna. Do 30-ih je godina O. Vološyn oslovljavao sve *Ukrajince* *Rusynima*, čak i T. Ševčenka (vidi gore), iako se već 1904. javno zalagao za pravo Zakarpaćana da se zovu *Ukrajincima*. Tako, odgovarajući mukačivskom čitatelju časopisa *Nauka* na prigovor da su si stanovnici Galicije prisvojili naziv *Ukrajinci*, A. Vološyn, kao redaktor u njegovu sljedećem broju (17), tiska odgovor pod nedvosmislenim pseudonimom *Ugrorusyn*. Iz odgovora čitatelj uviđa kako naziv *Ukrajinc* nije novost (Чучка: 1995, 28).

Prirodnu pripadnost zakarpatskoga Rusyna ukrajinskom narodu i težnju da učvrsti ta uvjerenja u svojim sunarodnjaka A. Vološyn dokazuje u *Praktičnoj gramatici rus'koga jezika* 1926., gdje izriče još izravnije: »Ova gramatika daje pravila našeg rus'kog (malorus'kog) književnog jezika.« I dalje razjašnjava: »Mi govorimo rus'ki. Naš narod ne živi samo u Podkarpats'koj Rus'i, nego i za Karpatima: u Galiciji i Ukrajini. Zato se naš narod zove ukrajinskim. Naš narod ima četrdeset milijuna duša« (Волошин, 1926, 4).

Godine 1932. »Učiteljska zajednica Pidkarpats'ke Rus'i, s A. Vološynom na čelu, u svojem je statutu zapisala poseban članak prema kojem je »Službeni jezik na Zakarpattju ukrajinski«. Očekivano, Ministarstvo unutrašnjih poslova Čehoslovačke nije podržalo taj statut, a sam zahtjev učitelja toga kraja ocijenilo protuzakonitim (Чучка, 1995, 30), jer su to bila vremena kada je čehoslovačka vlada zabranjivala korištenje naziva *Ukrajincima* i *ukrajinski* uz Zakarpaćane.

Prva Centralna Ukrajinska Narodna Rada (vlada – op. ur.) je 17. 11. 1938. u brzojavu Centralnoj vladi Republike Čehoslovačke izjavila: »...naš je narod, narod ukrajinski, a ne ruski, odnosno velikoruski. Prema tome, naziv Pidkarpatska Rus' ne odgovara stvarnosti«, zatraživši da se u novom ustavu primijeni službeni naziv *Karpats'ka Ukrajina* (Стерчо, 234). Međutim, pravo na nazivanje svojega kraja *Karpats'kom Ukrajinom* Zakarpaćani su stekli tek 30. 12. 1938. Odredbom rukovodstva Pidkarpats'ke Rus'i (autentičan ukr. naziv – op. ur.) koju je vlastoručno redigirao i potpisao A. Vološyn. Odredba glasi: »Do definitivnog ustanovljenja naziva Pidkarpats'ke Rus'i, prema točki drugoga članka, neka se primjenjuje i naziv *Karpats'ka Ukrajina*« (DAZO. Fond 3, op. 4, zb. 3).

Taj je naziv i ozakonjen: prvi je put naziv *Ukrajina* odobrio Sejm Karpats'ke Ukrajine 15. 3. 1939. u gradu Hustu, a drugi put Prvi skup narodnih komiteta Zakarpats'ke Ukrajine 26. 11. 1944. u Mukačivu. Njihov je pristanak zapečaćen 29. 6. 1945. u Moskvi, Dogovorom između Sovjetskog Saveza i Republike Čehoslovačke. Tako se velika većina rođenih Zakarpaćana, koje su za čehoslovačkog režima i tijekom mađarske okupacije službeno nazivali *Rusynima*, bez nekog pritiska i suprotstavljanja počela nazivati *Ukrajincima*. Doduše, neke su političke sile i nakon 1944. nastojale da se Zakarpaćane ne naziva *Ukrajincima*, nego nekako drugačije (primjerice *Russkima*, *Karpatorosima*, *Rusynima*...) a posebne grupice unutrašnjih i vanjskih politikanata nisu napustile naziv *Rusyn* ni danas.

Sljedeći tekst predstavlja enciklopedijski članak povjesničara Jaroslava Isajevyča.

Isajevyč, Jaroslav (Ісаєвич, Ярослав Дмитрович), povjesničar, društveni djelatnik i redoviti član Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. Bio je predsjednik Međunarodnog udruženja ukrajinista i i direktor Instituta za ukrajinistiku Ivana Kryp"jakevyča Nacionalne akademije znanosti Ukrajine (Lavov). Autor mnogobrojnih radova o staroj ukrajinskoj povijesti i kulturi te gostujući profesor na sveučilištima.

2.2. Jaroslav D. Isajevyč

Ljviv³ - Lavov

Lavov je grad, administrativno središte Ljvivske oblasti i gospodarsko i kulturno središte zapadne Ukrajine. Smjestio se na području glavnog europskog međurječja: dio gradskih četvrti pripada bazenu Zapadnog Buga (pritoka Visle), a zapadne i južne regije pripadaju bazenu Dnjestra. Čvorište je međunarodnih željezničkih putova i autocesta. Godine 2008. imao je 735.000 stanovnika.

Najstariji su poznati tragovi čovjekova boravišta na području današnjega Lavova iz doba mezolitika. Davno je to bio pogodan prolaz iz gornje Naddnistrjanščyne u gornje Pobužžje, omeđen šumovitim visočjem Opillja i Roztoččja. Tijekom novijih iskapanja Instituta za znanost o Ukrajini I. Kryp"jakevyča NAN Ukrajine⁴ u središtu grada, blizu Kazališta M. Zanjkovec'kove, uočeni su slojevi ostataka nekoliko građevina. Građevine iz razdoblja od 19. do 20. st. prekrivaju temelje građevina iz razdoblja od 12. do 18. st. Niže se mogu uočiti ostaci građenja od 14. do 18. st., pod njima tragovi obitavališta iz 12. st, dok su još niže ostaci obitavališta iz 5. i 6. st. To svjedoči o davnom naseljavanju područja na kojem je sredinom 13. st. nastao grad naziva Lavov. Prvi pisani spomen o njemu nalazi se u Ğalyc'ko-Volyns'kom ljetopisu, u vezi s opisom požara u gradu Holmu 1256. Plamen je bio toliko jak da se mogao vidjeti čak u Lavovu. Sljedeći ljetopisni spomeni svjedoče o postojanju jakih utvrda u gradu, koje je, da ne bi izazvao neprijateljstvo Mongola, knez Danylo Ğalyc'kyj 1259. čak morao srušiti. Međutim, već 1287. godine vojska Zlatne horde s hanom Telebugom

³Львів – prema pravilima transliteracije L'viv, zbog uvriježnosti u hrvatskom jeziku, u tekstu ostaje Lavov

⁴ Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України - ustanova povijesnog, socio-kulturnog i književno-jezičnog znanstvenog istraživanja pri Nacionalnoj akademiji znanosti Ukrajine

na čelu nije ni nakon dvotjedne opsade uspjela pokoriti utvrđeni grad. Mjesni izvori o Lavovu iz 16. i 17. st. (M. Gruneveg, I. Aljnpek, V. Zimorovyč) jednodušno smatraju kneza Leva Danylovyča osnivačem grada; prema podacima iz 16. st., napis o tome nalazio se na Ćalyc'kim vratima, glavnome ulazu u Lavov s juga. Ipak, većina povjesničara 19. i 20. st., umjesto tim poopćenjima, daju prednost ljetopisnome iskazu o Danylu Ćalyc'kome, koji je „mnoge gradove gradio protiv bezbožnih Tatara“. Na osnovi tih riječi obranili su tezu o Danylu kao osnivaču grada. U suvremenoj historiografiji prevladava shvaćanje koje objedinjuje oba gledišta: Danylo je organizirao djelatnost građenja širom cijele države, a Lev je neposredno upravljao izgradnjom grada, što mu se priznalo davanjem imena gradu po njemu. U vrijeme Jurija Ljvovyča (1301.-'08.), Lavov je bio prijestolnica ujedinjene Ćalyc'ko-Volyns'ke države. Nakon što je Jurij Ljvovyč preuzeo titulu kralja, koristilo se i nazivom „Ljvivsko kraljevstvo“, o čemu svjedoči španjolska „Knjiga znanja“ iz 14. st. Brzom gospodarskom razvoju i izgradnji grada pridonijela je njegova uloga središta međunarodne trgovine na raskršću putova od središnje Europe do crnomorskog primorja, od Pribaltika do Ugarske, te prema Balkanu. Lavov su naseljavali trgovci iz raznih zemalja, pretežno Nijemci, Poljaci, Armenci i Židovi. Spomen na starješinu⁵ Bertoljda, koji je od kneza Leva dobio mlin Siljs'kyj Kut u Vynnykama (Винники, u današnje vrijeme grad podređen Ljvivskom gradskom vijeću), svjedoči o samoupravnoj zajednici kao novim mještanima za vrijeme upravljanja toga kneza (ipak nije poznato radi li se o Levu Danylovyču ili Levu Jurijovyču).

Oslabljenjem Ćalyc'ko-Volyns'ke države u borbi s Mongolima okoristili su se susjedi, manje stradavši u napadima vojske Zlatne horde. Poljski kralj Kazimir III. osvojio je Lavov 1340., ali se nije uspio zadržati u njemu, zadovoljivši se pljačkanjem kneževske riznice u Vysokome zamku (Високий замок). Od 1340. do 1349. gradom i cijelom Galicijom⁶ vladao je knez Ljubart, a u njegovo je ime upravljao Dmytro Ded'ko. Od 1349. gradom i Galicijom ponovo je ovladao poljski kralj Kazimir III., težeći ustrojiti svoju vlast u tome kraju kao personalnu uniju Kraljevstva Rus'i i Poljske Krune. Međutim, nakon kratkog prijelaznog razdoblja, Galicija je po zemaljskom pravu uključena u Poljsko kraljevstvo. Za Lavov i okolni teritorij politički su se i vojno nadmetale Poljska, Velika kneževina Litva i Ugarska. Od 1349. do 1370. pripadao je Poljskoj, od 1370. do 1372. i od 1379. do 1385. Ugarskoj, od 1372. do 1378. i od 1385. do 1387. u vlasti je ugarskog vazala kneza Volodyslava Opoljs'kog (dao je u

⁵ Війт - u srednjemu vijeku, u mjestima koja su se zasnivala na magdeburškom pravu na području Njemačke, Poljske, Litve, Ukrajine, Bjelorusije to je upravitelj, osoba na čelu gradske samouprave, magistrata

⁶ Галичина – prema pravilima transliteracije Ćalyc'yna, zbog uvriježenosti u hrvatskom jeziku, u tekstu ostaje Galicija

lavovsku monetu utisnuti lik lava, grba Lavova i Āalyc'ke zemlje), od 1387. do 1772. pripadao je Poljskoj Kruni, koja je nakon Lublinske unije 1569. postala dijelom Reĉi Pospolite; u tom je razdoblju od 1434. bio središte Rus'kog vojvodstva.

Grad je od davnina posjedovao magdeburško pravo. Prema nekim povjesničarima, povelja poljskoga kralja Kazimira III. iz 1356. nije bila prva dodjela tog prava Lavovu, već samo njegova potvrda. Akt iz 1356. učvrstio je podjelu Lavova na grad i predgrađa, pri čemu su samo vlasnici nekretnina unutar gradskih zidina mogli imati status punopravnih građana. Pod pokroviteljstvom kraljevske vlade u drugoj polovici 14. st. glavno mjesto u gradskoj upravi imali su katolici, od kojih su glavnina bili Nijemci, dok su u prvoj polovici 16. st. to pretežno bili poljski doseljenici. U središnjem dijelu ograđenom zidinama i nasipima bile su odijeljene manje čestice gdje su Rusyni (Ukrajinci), Armenci i Židovi mogli imati vlast nad zgradama. Takva omeđivanja nisu se širila na predgrađa, koja su se dijelila na sjeverna, podređena kraljevskom starosti⁷ (kasnije Pidzamče) i južna, podređena gradskoj vlasti (kasnije Āalyc'ko predgrađe i dio Krakovskoga). Starostinsko predgrađe uključivalo je područje naseljeno još u kneževsko doba. Upravo se ovdje okupljao znatan dio ukrajinskog stanovništava (u 16. i 17. st. u Lavovu je bilo 15 pravoslavnih crkava, od kojih 12 u starostinskome predgrađu, jedna u Rus'koj ulici unutar zidina, jedna u Āalyc'kome predgrađu). Najstariji manastiri bili su pravoslavni Onufrijivs'kyj i Svjatojurs'kyj, a katoliĉki samostani dominikanski i franjevaĉki.

Od 1364. Lavov je bio središte armensko-gregorijanskog episkopata.

Za razliku od drugih ukrajinskih gradova, tu su postojale dvije, umjesto jedne židovske zajednice: osim novoosnovane gradske u 14. st., ostala je zajednica u Krakovskom predgrađu, nastala još u kneževsko doba.

Godine 1412. u Lavov je premještena Rimokatoliĉka metropolija iz Āalyĉa. Pod njezinom jurisdikcijom bile su rimokatoliĉke župe svih ukrajinskih zemalja osim Zakarpats'ke Ukrajine.

Godine 1539. osnovan je Ljvivski pravoslavni episkopat. Gradska samouprava (okupljala je samo punopravne građane) sastojala se od vijeća (njegovi su članovi naizmjenično obnašali dužnost burmystra⁸), starješine i sudskog kolegija s njime na čelu -

⁷ Трапоца - doživotno zvanje, davalo se kraljevima, plemstvu

⁸ Viši upravitelj grada zasnovanog na magdeburškom pravu

lave (u početku je lavyka, članova lave, bilo sedam, od 1385. devet, a od početka 17. st. 12). Ured starješine i položaji u vijeću i lavi pripadali su pripadnicima ograničenog kruga obitelji najbogatijih trgovaca koji su tvorili patricijat, a ostatak se smatrao građanstvom. Vijeće je kontroliralo djelatnost cehova koji su okupljali obrtnike. Cehovi su u Lavovu poznati iz 14. st.; godine 1425. bilo ih je devet, 1579. dvadeset, a u prvoj polovici 17. st. više od trideset. U većini cehova samo su katolici mogli biti cehovski starješine; u soboslikarskome cehu većina je bila pravoslavaca, koji su birali jednoga od dvojice cehovskih starješina. Krojači Ukrajinci imali su svoj poseban ceh, a postojali su i posebni židovski cehovi.

Nakon ustrajne borbe, 1577. građanstvo se domoglo kontrolnog organa, kolegija četrdesetero muškaraca (kvadragintavirat). Na zasjedanjima „stanja i nacija“ po redu su davali glasove predstavnici vijeća, lave, armenske i ukrajinske zajednice.

Glavnim činiteljem gospodarskog razvoja grada postala je tranzitna međunarodna trgovina. Lavovom je prolazio trgovački put s juga Njemačke i sjevera Italije do talijanskih kolonija na Krimu, a nakon pada Bizanta do Istanbula i drugih turskih gradova. Lavov se služio pravom skladištenja, prema kojem se tranzitna roba nakon petnaest dana mogla u njemu prodavati. S Bliskog istoka stizali su preko Istanbula, Krima i Balkana začini, nakit, svila i druga istočna roba. S Krima, s otoka u Jonskom moru i iz Ugarske prevozila su se vina, a iz zapadne i središnje Europe te Poljske tkanine, metalni proizvodi i odjeća. U trgovini istočnim dobrima glavnu su ulogu imali armenski i grčki trgovci. S vremenom su znatan dio međunarodne trgovine uzeli židovski trgovci. Razvoj obrta i trgovine pratio je porast stanovništva u gradu: na početku 15. st. u Lavovu je živjelo blizu deset tisuća, a u prvoj polovici 17. st. dvadeset do dvadeset pet tisuća ljudi. Po broju stanovništva i ekonomskom potencijalu, Lavov je bio najveći grad ukrajinskih zemalja od 14. st. do tridesetih godina 19. st., nakon kojih je, prema istim pokazateljima, prvo mjesto preuzela Odesa.

Lavov je postao središtem razvoja ukrajinske, židovske i armenske kulture. Tu je od 1573. do 1574. djelovala prva tiskara na prostoru ukrajinskih zemalja, u kojoj je Ivan Fedorov objavio „*Apostol*“ *Ljvivs'kyj* i „*Bukvar*“ *Ljvivs'kyj*.

O njemu su se pisale povijesne knjige: Ivan Aljnpek priredio je na latinskom povijesni prikaz, Martin Gruneveg dao je opis grada na njemačkom jeziku, a Bartolomej Zimorovyč stvorio je kroniku „*Potrijnyj Ljviv*“ na latinskom. Ukrajinskim jezikom bili su napisani publicistički spomenici „*Perestoroğa*“ i *Ljvivs'kyj litopys*. Tu su Sebastjan Fabian Kljonovyč i

Šymon Šymonovyč pisali stihove i prozna djela na poljskom i latinskom, armenski pisac Symeon Dpir Lehaci tu je živio, a nekoliko židovskih književnika radilo.

Od 1580-ih vodeća društveno politička i crkvena organizacija ukrajinskog stanovništva grada bilo je Ljvivsko bratstvo Svjato-uspens'ke crkve u Rus'koj ulici, koje je 1593. steklo pravo stavropigije⁹. Pri njemu su djelovale Ljvivska bratska škola i Ljvivska bratska tiskara. Osim glavnog gradskog bratstva, stvarala su se bratstva u župama predgrađa (desetak), koja su zajedno istupala protiv nacionalno-religijskih ograničavanja ukrajinskog stanovništva.

U rimokatoličkim župama, kao i u armenskoj sabornoj crkvi, djelovale su škole za djecu tih vjeroispovijedi. Visokom razinom isticala se Katolička katedralna škola na latinskom jeziku. Godine 1608. osnovana je škola pri jezuitskom samostanu (od 1661. do ukidanja jezuitskog reda 1773., djelovala je kao akademija, tj. sveučilište).

Vojska Boğdana Hmeljnyc'kog zauzela je 9. listopada 1648. predgrađe Lavova, a nakon što je Maksym Kryvonis od 14. do 16. listopada osvojio Vysokyj zamok, građanstvo je platilo kontribuciju. Budući da se ubrzano kretala prema Zamostju (današnji Zamosc' u Poljskoj), kozačka je vojska prekinula opsadu. Od 20. do 27. rujna 1655. grad su opsjedale vojska Boğdana Hmeljnyc'kog i ruska vojska Vasilija Buturlina. Godine 1672. pokušala ga je osvojiti turska vojska poduprta vojskom Petra Dorošenka, koji je u ratu protiv Poljske bio na strani Turske. Švedska je vojska 6. rujna 1704. pod vodstvom Karla XII osvojila Lavov i primorala magistrat da plati veliku otkupninu. Grad je više puta morao davati kontribuciju i odredima poljske vojske, koja nije primala plaću, nego se uzdržavala na račun stanovništva.

Druga polovica 17. st. i veći dio 18. st. razdoblje je nazadovanja Lavova. Gospodarska kriza uzrokovana politikom plemstva, ratovi i epidemije doveli su do stagnacije obrta. U međunarodnoj trgovini, Lavov je ustupio mjesto Brodyma. Središnja je vlast oslabjela, a u predgrađima su se raširili jurydyki (mali predjeli) čija je administrativna vlast pripadala feudalcima - magnatima ili crkvenim ustanovama. Unatoč tomu Lavov je ostao kulturno središte. Među stanovnicima bilo je mnogo obrazovanih ljudi, neki od njih bili su vlasnici velikih biblioteka, oni podrijetlom iz Lavova školovali su se na inozemnim sveučilištima. Osim Ljvivske bratske tiskare, djelovale su i tiskare Myhajla Sljozke, Ljvivskog jezuitskog kolegija, tiskara Ivana Fylypovyča i druge. Od 16. do 18. stoljeća Lavov je bio središte

⁹ Naziv koji se dodjeljuje onim pravoslavnim manastirima, lavrama i katedralama koji djeluju nezavisno od mjesne eparhijske vlasti i potčinjeni su neposredno patrijarhu ili sinodu

likovne umjetnosti. U gradu su stvarali ukrajinski slikari ikona Fedir Senjkovyč i Mykola Petrahnovyč, talijanski arhitekti Pavlo Rymljanyn, Petro Krasovs'kyj, Petro iz Barbone (sveukupno, u Lavovu su u različito vrijeme izgrađene, osobito crkva Sv. Mykolaja od 12. do 14. st., Armenska saborna crkva potkraj 14.st., Rimokatolička katedrala od 15. do 18. st., vrata Kornjakta, Svjato-uspens'ka crkva, koju je izgradila bratovština od 1590. do 1631., kapelica Kampjaniv potkraj 16. st. do 1609./29., kapelica Bojimiv od 1609. do 1617., crkva bernardinaca od 1600. do 1630., saborna crkva Sv. Jura od 1744. do 1764., dominikanska crkva od 1749. do 1764., nebrojene stambene zgrade – Čorna kam"janycja 1577., zgrada Kostjantyna Kornjakta 1580.).

Od 1772. do listopada 1918. Lavov je bio prijestolnica Kraljevstva Galicije i Lodomerije, najveće austrijske provincije. Potkraj 18. st. i u prvoj polovici 19. st. grad se uglavnom razvijao kao administrativno središte. U tom je vremenu vlast pripadala austrijskim birokratskim strukturama. Prestali su postojati velikaški i jurydyki crkvenih ustanova, ukinuto je ograničenje prava nekatolika na kupnju zgrada u središtu grada. Za vrijeme vladavine Josipa II. ukinut je niz katoličkih samostana, a njihove građevine predane vladinim ustanovama, medicinskim i obrazovnim zavodima.

Od 1775. počinje djelovati njemačko kazalište, a kasnije nastaje i poljsko.

Godine 1776. izlaze prve novine na području ukrajinskih zemalja, "Gazette de Leopold" na francuskom.

Godine 1777. počelo je uklanjanje gradskih zidina. Iza rijeke Poltve, usporedo s nekadašnjim zapadnim (nižim) nasipima oblikovala se središnja široka ulica. Izlazni putovi postali su glavne ulice novih gradskih jedinica. Stanovništvo je raslo zahvaljujući državnim službenicima, studentima, učenicima, obrtnicima, manufakturnim radnicima. Stanovnika je 1772. g. bilo 25 tisuća, 1816. g. 41.4 tisuće, 1827. g. 55.5, 1848. g. 70.3 tisuće. Između 1807. i 1808. Lavov je postao središtem novoosnovane Ćalyc'ke grkokatoličke metropolije.

Ljvivska bogoslovija osnovana je 1783. godine, a 1784. Akademska gimnazija u Lavovu s predavanjima na latinskom (od 1849. bila su na njemačkom, a zatim, od 1867. do 1874. postupno se drže na ukrajinskom). Od 1784. do 1805. i od 1817. djelovalo je sveučilište na njemačkom (danas Ljvivsko nacionalno sveučilište), a pri njemu od 1784. do 1809. Ukrajinski institut (Studium Ruthenum) za pripremu grkokatoličkog duhovništva. Od 1818. djelovala je Druga gimnazija. Godine 1823. osnovan je Institut Ossolins'kih, koji je

obuhvaćao izdavaštvo, biblioteku i muzej. Godine 1844. na zasadima austrijske realne gimnazije osnovana je Tehnička akademija (od 1872. Ljvivska viša politehnička škola). U gradu je izlazila periodika na poljskom i njemačkom (od 1811. „Gazeta Lwowska“), od 1848. prvi list na ukrajinskom „Zorja Ğalyc'ka“. Najveća tiskara bila je Pillera, knjige na crkvenoslavenskom i ukrajinskom izdavao je Stavropigijski institut iz Lavova. Tu su djelovali umjetnici Luka Dolyns'kyj, Josef Svoboda, kipari Anton Šimzer i Ğartman Vitver.

Početak revolucija 1848. / 1849. u Europi potaknuo je građansko - politički pokret u Lavovu na djelovanje. Na čelu Poljskog oslobodilačkog pokreta bila je Nacionalna rada (Rada narodowa). Prva ukrajinska politička organizacija bila je Glavna rus'ka rada, pod čijim se okriljem održao skup ukrajinskih prosvjetnih djelatnika (Sabor rus'kih intelektualaca 1848.). Demonstracija protiv apsolutističkog režima Habsburgovaca 1. studenog 1848. prerasla je u revolucionarni ustanak, ugušen artiljerijskom paljbom u središtu grada.

Godine 1849. osnovana je katedra ukrajinskog jezika i književnosti na sveučilištu. Glavni zahtjevi ukrajinskog društva i prosvjetnih djelatnika bili su povećanje prava Ukrajinaca i izdvajanje ukrajinskog dijela Galicije u posebnu provinciju.

Arhitektura Lavova razvijala se pod bečkim utjecajem: kazalište Skarbka (arhitekt Luigi Pichl, 1837.-1842.), Zgrada invalida (Theophil von Hansen, 1855. - 1863.), zgrada sejma (Juliusz Hochberger, 1877. - 1881.), Gradsko kazalište (Zygmunt Gorgolewski, 1897. - 1900.), hotel „Žorž“ (Hermann Helmer i Ferdinand Fellner, 1899. - 1901.).

Godine 1861. Lavov je dobio željezničku vezu s Peremišljem (Pšemiśl, Poljska), Krakovom i Bečom, 1866. s Ğernivcima, 1870. s Ternopil'om i Pidvoločys'kom, 1873. sa Stryjem, Zakarpattjem i Budimpeštom (današnjom prijestolnicom Mađarske).

Godine 1864. osnovano je ukrajinsko kazalište pri društvu „Rus'ka besida“. Godine 1868. osnovano je Lavovsko društvo „Prosvita“.

Zbog pretvaranja Austrijskog Carstva u konstitutivnu Austro-Ugarsku monarhiju i davanja pokrajinske autonomije Galiciji krajem 1860-ih godina, Lavovu se izmijenio pravni status. Međutim, nedemokratsko izborno pravo uzrokovalo je prevlast poljskih veleposjednika u Ğalyc'kome pokrajinskome sejmju, čije su političke interese predstavljali *podoljaky* i *stanjčyky*, s početka 20. st. endeky. Statut iz 1870., koji je ustanovio nove zasade samoupravljanja gradske zajednice, nije osiguravao povoljne uvjete nacionalno-kulturnom razvitku ukrajinskog i židovskog stanovništva. Usporedo s time, konstitutivni poredak u

Austro -Ugarskoj stvarao je uvjete za borbu za demokratizaciju društvenog poretka, omogućavao okupljanje predstavnika različitih nacionalnosti u građanske organizacije i političke stranke radi zaštite nacionalnih prava te pridonosio borbi za proširenje predstavništva u pokrajinskom sejmu i bečkom parlamentu.

Lavov postaje glavno gospodarsko središte Galicije. Niču nova poduzeća (pretežno prehrambene i lake industrije, kao i obrada metala), nebrojena komercijalna poduzeća, banke (1870. bilo je 16 poduzeća koja su se smatrala velikima, 1902. bilo ih je 25, 1900. od svih 278 poduzeća, velikih je bilo 22, tj. blizu 8% s preko 100 radnika; na njih je radilo 5580 radnika, blizu 55% svih radnika u gradu; u Lavovu su nicale filijale velikih austrijskih banaka; od ukrajinskih finansijskih ustanova najveće su bile osiguravajuće društvo „Dnister“, osnovano 1892., „Centrobank“, 1898., Zemaljska hipotekarna banka, 1910.).

Godine 1869. stanovništvo Lavova sastojalo se od 87 tisuća ljudi.

Godine 1871. bio je podijeljen na okruge: središnji, galic'ki, krakovski, žovkivs'ki, lyčakivs'ki. Pojava konjskog (1879.) i električnog tramvaja poticala je izgradnju novih mikročtvrta. Na kraju 19. st. gradu su dodana sela Klepariv, Zamarstyniv i Znesinnja. Na početku 20. st. u Lavovu se sastajalo devet željezničkih linija i grad je postao najveće prometno čvorište ukrajinskih zemalja.

Godine 1871 osnovan je prirodni muzej obitelji grofova Didušyc'kih.

Ljvivski proces socijalista 1878. na kojemu su osuđeni Ivan Franko, Myhajlo Pavlyk, Ğ. Pavlyk, Ostap Terlec'kyj i dr., bio je političkog karaktera. U vremenu od 1878. do 1892. izlazio je radnički list, poljskim jezikom, „Praca“, čiji je urednik bio Josyp Danyljuk.

U Lavovu su se 1880. i 1881. zbili ekonomski štrajkovi tiskara, 1886. štrajk stolara, 1881. štrajk pekara. Prva prvosvibanjska demonstracija na području ukrajinskih zemalja održana je 1. svibnja 1890. blizu vijećnice.

Godine 1880. održalo se prvo veliko zasjedanje Ukrajinaca. U gradu su se okupili upravni organi društava, čija se djelatnost širila po cijeloj Galiciji i imala općenacionalnu važnost.

U skladu s podacima popisa, stanovništvo Lavova 1890. sastojalo se od 128 tisuća ljudi.

Godine 1892. Ševčenkovo društvo preustrojilo se u Naukove tovarystvo imeni Ševčenka¹⁰. Godine 1893. počeo je djelovati Povijesni muzej grada Lavova.

Poljsku kulturu predstavljali su Književno društvo Adama Mickevyča, Društvo pučke škole, Poljsko povijesno društvo.

Pripadnici različitih političkih usmjerenja okupljali su se oko gradskih novina. Isticale su se novine Narodovaca - „Večernyci“, „Meta“, „Pravda“, od 1880. „Dilo“; izdanja Moskvofila bila su „Slovo“, „Ġalyc'ka Rus“, Ġalyc'čany“ i dr. Radikalno - demokratsko i socijalističko novinarstvo započeli su časopisi Ivana Franka i Myhajla Pavlyka „Ġromads'kyj druġ“, „Dzvin“, „Narod“.

Izlazile su novine poljskih istočnoġalyc'kih konzervativaca, nacionalnih demokrata („Słowo Polskie“), pučana (novine „Kurjer Polski“, čiji je suradnik bio Ivan Franko).

S raznim tekovinama židovskog političkog pokreta bili su povezani časopisi koje su objavljivali cionisti, te djelatnici usmjereni prema njemačkoj ili poljskoj kulturi.

Godine 1900. stanovništvo Lavova sastojalo se od 149 tisuća ljudi (160 tisuća zajedno s vojskom).

Godine 1905. mitropolit Andrej Šeptyc'kyj osnovao je crkveni muzej, koji je 1909. pretvoren u Nacionalni muzej u Lavovu.

Godine 1910. u gradu je živjelo 206 tisuća ljudi (među njima 19,2 % grkokatika, pretežno Ukrajinaca, 50,2 % rimokatolika, pretežno Poljaka, 27,8 % Židova).

Od 410 knjiga na ukrajinskom i 83 periodička izdanja, objavljenih 1913. u cijelome svijetu, u Lavovu je tiskano 299 knjiga i 65 tiskovina.

Tu su djelovali pisci Ivan Franko, Myhajlo Pavlyk, Vasyl' Ščurat, Vasyl' Pačovs'kyj, Myhajlo Jackiv; veliki utjecaj na tamošnji literarni život imali su Myhajlo Draġomanov, Oleksandr Konys'kyj, Pantelejmon Kuliš.

Od poljskih književnika koji su živjeli u Lavovu najpoznatiji su Aleksander Fredro, Jan Kasproicz, Maria Konopnicka, Gabriela Zapolska, Leopold Staff.

¹⁰ Наукове товариство імені Шевченка – Znanstveno društvo Ševčenko (NTŠ)

Razvoj povijesne znanosti u Lavovu povezan je s djelovanjem Myhajla Ğruševs'kog, Juliana Celevyča, Isydora Šaranevyča, Stepana Tomašivs'kog, Ivana Kryp"jakevyča, Myrona Kordube, Ivana Krevec'kog, Franciszeka Ksaweryja Liske, Władysława Łozińskog, Karola Szajnoche, Ludwika Kubale, Jana Ptašnika, Oswalda Marjana Balzera, Majera Bałabana. Proučavanjem i popularizacijom lavovskih povijesnih i kulturno-umjetničkih spomenika osobito su se bavili poznavatelji kraja Anton Šnajder, Boĝdan Januš, ravnatelj gradskoga arhiva Oleksandr Čolovs'kyj, gradonačelnik Tadeusz Rutowski.

Na sveučilištu su predavali zoolog Benedykt Dybovs'kyj, filozof Kazimierz Twardowski, matematičar Marian Smoluhovs'kyj, na politehnici arhitekt Julian Zaharevyč, geolog Julian Medvec'kyj, kemičar Ignacy Mościcki.

U Lavovu su djelovala upravna tijela ukrajinskih političkih stranaka - Ukrajinske radikalne stranke (osnovane 1890.), Ukrajinske socijal-demokratske stranke (1899.), Nacional-demokratske stranke (1899.), niza poljskih i židovskih stranaka te organizacija.

Od početka 20. st. vodeće položaje među poljskim političkim silama u Lavovu zauzeli su nacional-demokrati, što je zaoštrilo poljsko-ukrajinska sukobljavanja. To se očitovalo ubojstvom namjesnika Galicije, Andrzeja Potockog, koje je počinio Myroslav Sičyns'kyj 12. travnja 1908. u Lavovu, kao i pogibijom Adama Kocka tijekom demonstracije za stvaranje ukrajinskog sveučilišta (1. srpnja 1910.). U to su se vrijeme tu odvijale masovne demonstracije za demokratizaciju biračkog prava. Prije Prvog svjetskog rata u gradu su djelovale ukrajinske i poljske poluvojne organizacije. Ševčenkov skup - masovna manifestacija članova „Sokola“, Ukrajinskog sičkog saveza¹¹, „Plasta“ i sportskih društava održao se 28. lipnja 1914.

Dana 3. rujna 1914., za vrijeme Ğalyc'ke bitke 1914., Lavov su zauzele ruske vojske, te je postao središtem Ğalyc'kog general-gubernatorstva. Carska je administracija zabranila ukrajinske stranke i organizacije, ukrajinski tisak, deportirala političke neistomišljenike. Nakon poraza ruskih vojski u Ğorlyc'koj bitci 1915., Lavov se 22. rujna 1915. vratio pod vlast Austro-Ugarske.

Od 18. do 19. listopada 1918. u Lavovu se održala Ukrajinska nacionalna rada, koja je proglasila nastanak ukrajinske države na području Galicije, Bukovyne i Zakarpattja (u skladu s privremenim temeljnim zakonom iz 13. studenog 1918., imenovana je Zapadnoukrajinskom

¹¹ Український січовий союз – Savez ukrajinskih boraca

Narodnom Republikom). Dana 1. studenoga 1918. iznad Ljvovske je vijećnice podignuta ukrajinska zastava. Ukrajinsko-poljski sukobi u gradu trajali su do 22. studenog 1918., a opsada grada ukrajinskom vojskom do travnja 1919.

Od 1919. do 1939., Lavov je bio pod kontrolom Poljske. U prosincu 1920. postao je administrativno središte Ljvivskog vojvodstva. U to je vrijeme narušena povezanost Lavova s tradicionalnim tržištima na istoku i jugu, što se negativno odrazilo na stanje njegovog gospodarstva. Međunarodni sajam „Istočne trgovine“ nije uspio aktivirati položaj Lavova u svjetskoj trgovini.

Poljska je vlast na razne načine ograničavala razvoj ukrajinske kulture. Dvojezično sveučilište preobrazila je u poljsko sveučilište Jana-Kazimira (tu su djelovali matematičar Stefan Banach, filozof Roman Ingarden, biokemičar Jakub Parnas, lingvist Jerzy Kuryłowicz, bakteriolog Rudolf Weigl, povjesničar prava Przemysław Dąbkowski). U razdoblju od 1921. do 1925. djelovalo je Ljvivsko tajno ukrajinsko sveučilište, od 1922. do 1925. Ljvivska tajna ukrajinska visoka politehnička škola. Godine 1920. osnovano je Ukrajinsko vojno-povijesno društvo, 1923. Ukrajinsko bogoslovno znanstveno društvo. Ukrajinska grkokatolička crkva utemeljila je Ljvivsku bogoslovnu akademiju 1927., čiji je rektor bio o. Josyf Slipyj. NTŠ je proširio istraživanja iz arheologije (Jaroslav Pasternak), povijesti (Ivan Kryp"jakevyč), znanosti o književnosti (Kyrylo Studyns'kyj, Vasylj Ščurat), jezikoslovlja (Vasylj Simovyč), folkloristike (Filaret Kolessa), znanosti o knjizi (Jevžen Pelens'kyj), medicine (Mar"jan Pančyšyn).

Osnovan je niz poljskih i židovskih stručnih društava. Svjetsku slavu doživjela je Ljvivsko-varšavska filozofska škola, koju je osnovao Kazimierz Twardowski pred Prvi svjetski rat.

Dvadesetih i tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, Lavov je bio središte borbe Ukrajinaca za pravo na samoodređenje. Oko 40 tisuća ljudi demonstriralo je 18. ožujka 1923. godine protiv toga što je savjet veleposlanika sila Antante priznao poljsku aneksiju Istočne Galicije. Najveći utjecaj na ukrajinsko društvo imali su Ukrajinska narodna radnička partija (1919. – 1925.) i Ukrajinsko nacionalno-demokratsko ujedinjenje (1925. – 1939.), koji su doslovno kontrolirali nepartijsku Organizaciju Ukrajinaca grada Lavova. U rujnu 1920. osnovan je privremeni Upravljački kolegij Ukrajinske vojne organizacije. Od 1929. djelovale su podzemne strukture Organizacije ukrajinskih nacionalista. Dogodili su se atentati ukrajinskog podzemlja na poljskog državnika Jozefa Piłsudskog (25. rujna 1921.) i

predsjednika Poljske (5. rujna 1924.) Stanisława Wojciechowskog (5. rujna 1924.). U znak protesta protiv golodomora '32. i '33. u Ukrajinskoj Sovjetskoj Socijalističkoj Republici, prema nalogu OUN-a, Mykola Lemyk ustrijelio je 21. listopada 1933. djelatnika generalnog konzulata SSSR-a u Lavovu Oleksija Majlova. Tijekom svibnja/lipnja 1936. u Lavovu se odvijao Ljvivski proces OUN 1936 protiv 23 člana OUN-a (među njima su bili Stepan Bandera, Jaroslav Stec'ko, Roman Šuhevyč).

U gradu su se nalazila upravljačka tijela ukrajinskih stranaka (Ukrajinskog nacionalno-demokratskog ujedinjenja, Ukrajinske radikalne stranke, Ukrajinske socijal-demokratske stranke, Ukrajinske katoličke narodne stranke, podzemne Komunističke partije Zapadne Ukrajine), prosvjetnih društava (Ljvivsko društvo „Prosvita“, „Ridna škola“¹² i dr.).

Lavov je ostao najveće središte izdavačke djelatnosti i tiska među zapadnoukrajinskim zemljama. Izdavačko društvo „Dilo“ objavljivalo je novine „Dilo“, tjednik „Nedilja“ seriju knjiga „Biblioteka Dila“. Ivan Tyktor osnovao je 1923. koncern „Ukrajins'ka presa“, koji je tiskao dnevne novine „Novyj čas“, tjednik za seljake „Narodna sprava“ (Narodna stvar), „Istoryčnu biblioteku“. „Istoryčna biblioteka“ obuhvaćala je „Velyku istoriju Ukrajiny“, „Istoriju kul'tury“, „Istoriju ukrajinskoĝo vijs'ka“ (Povijest ukrajinske vojske), „Vsesvitnju istoriju“ (Svjetska povijest). Mjesečnik „Dzvony“ (Zvona) izražavao je kršćanske i domoljubne ideale, težnje mjesečnika „Vistnyka“ (Vjesnika, redaktor Dmytro Doncov) bile su nacionalističke, a dvotjednika „Nazustrič“ (Ususret) liberalno-demokratske. Također su izlazili prosovjetski časopisi „Vikna“ (Okna, redaktori Jaroslav Ğalan, Stepan Tudor), „Novi šljahy“ (Novi putovi, redaktor Antin Krušel'nye'kyj), poljski „Sygnały“.

U Lavovu su stvarali ukrajinski pisci Boĝdan Antonyč, Oleksandr Ğavryljuk, Vasylj Bobyns'kyj, Svjatoslav Ğordyns'kyj, Petro Kozlanjuk, Ğavryjil Kosteljnyk, Boĝdan Kravciv, poljski pisci Ostap Ortwin, Jozef Wittlin, Maryla Wolska, T. Zbešhovs'kyj, ukrajinski slikari Ivan Truš, Oleksa Novakivs'kyj, Pavlo Kovžun, ukrajinski kipari Serĝij Lytvynenko, Andrij Koverko, poljska kiparica Ljuna Dreksleruvna¹³.

Zabilježena su 6242 trgovačka poduzeća 1935. godine, među kojima su 3022 trgovala hranom, a 1340 odjećom. Veličina kapitala industrijskih zavoda iznosila je tek četvrtinu kapitala trgovačkih poduzeća. Većina poduzeća pripadala je židovskim i poljskim industrijalcima i trgovcima; među poduzećima čiji su vlasnici bili Ukrajinci, najpoznatija su

¹² Рідна школа – u prijevodu, Zavičajna škola

¹³ T. Zbešhovs'kyj, Ljuna Dreksleruvna – ukrajinska transliteracija poljskih imena

građevinsko poduzeće Ivana Levyns'kog, tvornica slastica „Fortuna nova“, kemijska tvornica „Eleгант“. U gospodarskom životu regije narasla je uloga ukrajinskih zadružnih zajednica, administrativno smještenih u Lavovu (Maslosojuz, Centrosojuz, Narodna torživlja, Revizijnyj sojuz ukrajins'kyh kooperatyviv)¹⁴, gdje su djelovali i Savez ukrajinskih trgovaca i industrijalaca, te obrtničko društvo „Zorja“.

Predstavnici lijevoradikalne i prosovjetske inteligencije održali su 1936. Antifašistički kongres kulturnih djelatnika u Lavovu.

Sovjetsko-njemački dogovor 23./ 24. kolovoza 1939. predviđao je ulazak Zapadne Ukrajine s gradom Lavovom u Sovjetski savez. Sredinom rujna 1939., njemačka je vojska vodila bitke s poljskim garnizonom nadomak Lavova, a 19. rujna s istoka su se približile sovjetske postrojbe. Poljska je vojska 22. rujna predala oružje Crvenoj armiji, koja je istoga dana ušla u Lavov. Od 26. do 28. listopada u Lavovu su se održali Narodni zborovi Zapadne Ukrajine, čije je delegate prethodno odabrala nova vlada. Unatoč nedemokratskoj izbornoj proceduri, većina je Ukrajinaca odobrvala ponovno sjedinjenje ukrajinskih zemalja. Židovsko stanovništvo pozdravljalo je dolazak sovjetske vlasti, dok ju je pretežni dio Poljaka smatrao okupacijskom. Sve su ukrajinske, poljske, židovske stranke i javne organizacije bile zabranjene, a nacionalizirana industrijska poduzeća podvrgnuta sovjetskim administrativnim tijelima. Ukrajinski jezik provodio se u visokim obrazovnim ustanovama, povećao se broj ukrajinskih škola, otvarale su se velike biblioteke, a glavnom zadaćom kulturno-obrazovnih ustanova smatrala se komunistička propaganda. Počele su masovne represije - otpuštanja nepodobnih, zatvaranja, deportacije, pogubljenja. Suradnici NKVD¹⁵ - a Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike krajem su lipnja 1941. po lavovskim zatvorima pogubili preko dvije tisuće Ukrajinaca, Poljaka, Židova, među kojima pretežno inteligenciju.

Od 30. lipnja do 27. srpnja 1944. trajala je okupacija grada; od 1. kolovoza 1941. Lavov je bio središte okruga „Galicija“ u sastavu Generalne gubernije. Za prvih dana okupacije pogubljeno je oko sedam tisuća Židova, te grupa vodećih poljskih intelektualaca: Kazimierz Bartel, Roman Longchamps de Bérier, Tadeusz Boy-Żeleński, Antoni Łomnicki, Tadeusz Ostrowski i dr. U razdoblju od 1942. do 1943. u Lavovu je pogubljeno oko 236 tisuća Židova. U konclogoru „Cytadelj“ provodila su se masovna strijeljanja ratnih zarobljenika. Glavna mjesta pogubljenja bili su Janivski logor, geto, te konclogor Belžec',

¹⁴ Uljni savez, Središnji savez, Narodna trgovina, Revizijski savez ukrajinskih zadruga

¹⁵ НКВД - Narodni komesarijat unutrašnjih poslova

kamo su odvodili židovsko stanovništvo iz cijele Galicije. Pogubljenja vješanjem osumnjičenih za podupiranje pokreta Otpora, među ostalim članova i poklonika OUN-a, provodila su se na ulicama i trgovima Lavova. Nacionalni zborovi u Lavovu prihvatili su 30. lipnja 1941. deklaraciju o obnovi Ukrajinske države. Osnovan je ured Ukrajinsko državno rukovodstvo, na čelu s Jaroslavom Stec'kim. Međutim, već su 9. srpnja uhićeni glavni rukovodilac i nekoliko ministara. Podzemne strukture OUN-a i grupe poljskog podzemlja vodile su oružanu borbu protiv okupatora. Sovjetske podzemne organizacije u Lavovu bile su malobrojne.

Odmah nakon oslobođenja Lavova od okupacije, počela je obnova tijela sovjetske vlasti, među kojima i kazнено-represivnog aparata. Otada (i do kraja '80-ih) gospodarski i kulturni život Lavova odvijao se pod punom kontrolom oblasnog i gradskog komiteta KP(b)U--KPU¹⁶, koji su koordinirali izvršenja direktiva CK VKP(b)¹⁷—KPSS¹⁸ i CK KP(b)U—KPU. Prema odluci CK VKP(b)-a, Lavov je trebao postati glavno industrijsko središte zapadnih oblasti Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike. Industrijalizacija i kulturna preobrazba ogleдалe su se u načinu sovjeticizacije svih područja života, potpuno prekinuvši s dotadašnjim nacionalnim tradicijama.

Politički teror služio je provedbi totalitarnog sistema na svim područjima javnog života. Prvi izraz nepokornosti režimu bio je veliki sprovod mitropolita Andreja Šeptyc'kog 5. studenog 1944.

U razdoblju od 8. do 10. ožujka 1946. vlast je okupila probrane svećenike i laike, preplašene silovitim strukturama, koji su proglasili ukidanje UGKC-a (Ukrajinska grkokatolička crkva) te stavljanje njezinih župa pod moskovski patrijarhat.

Odvijala su se brojna uhićivanja i izgnanstva u Sibir. Samo u noći s 20. na 21. listopada 1947. iz grada je prognano 287 obitelji. Ubojstvima Ğavryjila Kosteljnyka (20. rujna 1948.) i Jaroslava Ğalana (25. listopada 1949.) od strane sovjetskih specijalnih službi, nastavile su se zaoštravati represije. Cenzurom i novim valom rusifikacije provodila se kampanja ocrnjivanja „ukrajinskog buržujskog nacionalizma“. Na visokim obrazovnim ustanovama provodile su se čistke među predavačima i studentima, u knjižnicama i muzejima uklanjale su se i djelomično uništavale „idejno štetne“ knjige i eksponati, od kojih se dio

¹⁶ Komunistička partija (boljševika) Ukrajine—Komunistička partija Ukrajine

¹⁷ ЦК ВКП(б) - organizacijski biro, bavio se kadrovskim i organizacijskim pitanjima

¹⁸ ЦК КПРС - centralni komitet komunističke partije Sovjetskog Saveza

sakrio u posebne fondove. U bitkama sa specijalnim službama 31. siječnja 1949. poginuo je šef štaba Ukrajinske ustaničke armije¹⁹ Oleksandr Ğasyn (u središtu Lavova), a 5. ožujka 1950. glavni zapovjednik UPA-e R. Šuhevyč (u selu Biloğoršča, današnjem dijelu grada).

Prisilan odlazak poljskoga stanovništva iz Lavova, smanjenje broja Židova zbog njihova masovnog istrebljenja tijekom rata i deportacije dijela gradskog ljudstva doveli su do izmjene nacionalne i socijalne strukture stanovništva grada. Godine 1955. Ukrajinci su tvorili 44.2 % stanovništva, Rusi 35.6 %, židovi 7.3 %, Poljaci 2.3 %. Brzi gospodarski razvitak doveo je do priljeva seoskog stanovništva u grad, što je povećalo broj Ukrajinaca (1970. bilo ih je 69 %, Rusa 27.7 %, a 1989. - 79 %, Rusa 15.8 %). Unatoč tome, Rusi i oni koji su se služili ruskim tvorili su u tijelima vlasti i rukovodstvu poduzeća većinu. Metalobrađivačka i strojna industrija bile su od glavnog značaja 1956. (potonja je u odnosu na 1945. porasla 55 puta). Međutim, nove su se tvornice gradile bez obzira na potrebe regije, bilo je prekomjerno mnogo poduzeća koja su opsluživala vojnu industriju (vojna elektronika i načini povezivanja, popravak tenkova, raketno-svemirska proizvodnja). Zajedno s njima su se gradile tvornice autobusa, teretnih vozila i poljoprivredne tehnike. Počele su raditi tvornice televizora i kineskopa, obučarsko poduzeće „Progres“, krojačka proizvodnja „Majak“, trikotažna proizvodnja „Promin“, slastičarsko poduzeće „Svitoč“. Velika industrija i priljev seoskog stanovništva zaoštrili su socijalne probleme: opskrbu vodom i stanovanjem.

Mjestimična politička liberalizacija koja je obilježila pedesete stvorila je uvjete da Lavov postane središte obrazovanja, znanosti i stvaralaštva. Odolijevajući cenzuri, časopis „Žovtenj“ (od 1990. „Dzvin“) i izdavaštvo „Kamenjar“ izborili su se za popularizaciju povijesne i kulturne baštine ukrajinskog naroda. Tu su djelovali književnici R. Bratunj, I. Viljde, R. Ivanyčuk, R. Lubkivs'kyj, D. Pavlyčko, R. Fedoriv, slikari K. Zviryns'kyj, S. Karaffa-Korbut, L. Levyc'kyj, J. Lysyk, R. Seljs'kyj, M. Seljs'kyj, kipari T. Bryž, J. Dzyndra, D. Krvavyč, E. Mys'ko, kompozitori M. Kolessa, S. Ljudkevyč. Popularnost su uživale predstave dramskog kazališta M. Zanjkovec'ke (današnje Nacionalno akademsko ukrajinsko dramsko kazalište M. Zanjkovec'ke s vodećim glumcima L. Kryvyč'kom, B. Romanyc'kim, O. Ğajem, L. Kadyrovom, O. Ğrynkom, F. Stryğunom, B. Stupkom), kazalište opere i baleta (današnje Ljvivsko državno akademsko kazalište opere i baleta S. Krušeljnyc'ke s dirigentom I. Voščakom i vodećim glumcima N. Ševčenkom, P. Karmaljukom, N. Slobodjanom).

¹⁹ УПА- nacionalno oslobodilačka ukrajinska vojska

Istovremeno, krajem pedesetih i kasnije, u Lavovu su se pojavile razne antisovjetske podzemne grupe. U razdoblju od 1957. do 1961. djelovao je Ukrajinski nacionalni odbor (njegovi rukovoditelji B. Ğrycyna i I. Kovalj pogubljeni su 1962.). Godine 1961. odvijao se sudski proces protiv L. Luk"janenka i drugih članova Ukrajinskog radničko-seoskog saveza. U razdoblju od 1963. do 1965. djelovao je Klub stvaralačke mladeži „Prolisok“ (iako je klub bio zakonit, njegovo je djelovanje okončano zbog represija kaznenih tijela).

U gradu su djelovali sveučilište, politehnički institut (od 1993. Državno sveučilište „Ljvivska politehnika“, od 2000. Nacionalno sveučilište „Ljvivska politehnika“), Tiskarski institut (osnovan 1930. u Harkivu, 1945. premješten u Lavov, od 1994. Ukrajinska akademija tiskarstva), šumarski institut (od 1993. Ukrajinsko državno šumarsko sveučilište, od 2005. Nacionalno šumarsko sveučilište Ukrajine), medicinski institut (od 1996. Ljvivsko državno medicinsko sveučilište, od 1998. Danylo Ğalyc'kyj, od 2003. Ljvivsko nacionalno medicinsko sveučilište Danylo Ğalyc'kyj), zooveterinarski institut (1992. vraćen je prijašnji naziv Ljvivska akademija veterinarske medicine, današnja Nacionalna akademija veterinarske medicine Stepan Ğžyc'kyj), Agronomski institut (od 1996. Ljvivsko državno agrarno sveučilište), trgovačko-ekonomski institut (od 1995. Ljvivska trgovačka akademija), Institut primijenjene i dekorativne umjetnosti (osnovan 1946., od 2004. Nacionalna akademija umjetnosti), Institut tjelesne kulture (osnovan 1946.), Državni konzervatorij (osnovan 1939., od 1992. Visoki državni muzički institut Lysenko, od 2000. Ljvivska državna muzička akademija Lysenko).

Godine 1971. osnovano je Zapadno znanstveno središte AN URSS²⁰ (od 2001. Zapadno znanstveno središte NAN Ukrajine i Ministarstva obrazovanja Ukrajine). U različito vrijeme u Lavovu su djelovali akademici AN URSS-a Ğryĝoryj Dolenko, Ğ. Karpenko, Jaroslav Pidstryĝač, Ğurij Savin i drugi. Izvori pripadnih grana znanosti i središta njihove popularizacije bili su Muzej etnografije i slikarske industrije, Ljvivski povijesni muzej, Književno-memorijalni muzej I. Franko, Državni prirodoslovni muzej. Osnovani su Muzej narodne kulture i seoskog načina života, Muzičko-memorijalni muzej S. Krušeljnyc'ke, Muzej-ljekarna. Središnji državni povijesni arhiv Ukrajine u Lavovu i Državni arhiv Ljvivske oblasti preuzeli su arhivistiku.

²⁰ AH YPCP - Akademija znanosti Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike

Lavov je postao jedno od glavnih središta „*samvydava*”²¹ u URSS-u. Glavno mjesto u političkim procesima koji su se provodili u Lavovu zauzimale su optužbe za „pripremanje, čuvanje i širenje antisovjetske literature“. Osuđeni su M. Masjutko, I. Ćelj i J. Menkuš (ožujak 1966.), M. Ćorynj, B. Ćorynj, M. Osadčyj i M. Zvaryčevs'ka (travanj 1966.), V. Ćornovil (1967.). Nove žrtve suđenja 1972. bili su Iryna Kalyneć, Iĝor Kalyneć, S. Šabatura, po drugi puta I. Ćelj i M. Osadčyj, 1973. V. Ćornovil (zbog publiciranja *samvydava* „Ukrajinskyj vistnyk“), Z. Popadjuk, J. Mykytko. Opuštena je nekolicina djelatnika sveučilišta I. Franko, Instituta društvenih znanosti (današnji Institut I. Kryp'jakevyča NAN Ukrajine). Sahrana Volodymyra Ivasjuka 22. svibnja 1979. pretvorila se u protestni pothvat; članovi Ukrajinske društvene grupe za podršku izvršenju helsinških ugovora (UĜĜ) V. Sičko i P. Sičko bili su osuđeni zbog istupanja na sahrani u kojem su optužili vlast za ubojstvo kompozitora. Za sudjelovanje u aktivnostima UĜĜ-a 1981. kažnjen je I. Kandyba, a za njime M. Ćorynj 1982.

Od sredine osamdesetih težnja ka demokraciji postaje sve očitija. Oblasna organizacija Ukrajinskog društva za zaštitu povijesnih i kulturnih spomenika pokrenula je skupljanje sredstava za izgradnju spomenika T. Ševčenku. Grupa svećenika UGKC-a 1987. izašla je iz podzemlja i zatražila od Moskve ozakonjenje zabranjene crkve (isti su zahtjevi postavljeni 17. rujna 1989. tijekom demonstracije 250 tisuća ljudi). Društvo Lava, osnovano u listopadu 1987., iako službeno kulturno društvo, poprimilo je politički značaj. Pod pokroviteljstvom društva, u razdoblju od ožujka 1989. do kolovoza 1990. izlazile su necenzurirane novine „Postup“ (Korak). Prvi miting na kojem su se, kao i na onima koji će slijediti, isticale nacionalističke i demokratske poruke održao se 13. lipnja 1988. Proglašeno je obnavljanje NTŠ-a u Lavovu 21. siječnja 1989., a na godišnjicu Ćornobyljske katastrofe 1986., 26. travnja na mitingu su podignuti nacionalni barjaci. Dana 7. svibnja osnovana je Ljvivska regionalna organizacija Narodni pokret Ukrajine, a 19. listopada pojavila se prva župa Ukrajinske autokefalne pravoslavne crkve, što je značilo početak obnove te crkve u Ukrajini.

Kako bi se obilježio dan ukrajinske samostalnosti i ujedinjenja, 21. siječnja 1990. izveden je živi lanac Ivano-Frankivs'k—Lavov—Kijev. Na izborima za gradsko i oblasno vijeće u ožujku 1990. potpunu prevlast je dobio demokratski blok. Na vrh oblasnog vijeća došao je V. Ćornovil; glava ljvivskog gradskog izvršnog odbora B. Kotyk bio je na demokratskom položaju još prije izbora. Nacionalna zastava postavljena je na vijećnici 3.

²¹ Самвидав – izvedenica, misli se na samostalno nezakonito izdavaštvo

travnja 1990., 19. rujna uklonjen spomenik V. Lenjinu u središtu grada. Saborna crkva pod arhiepiskopom V. Sternjukom 23. siječnja 1990. proglasila je ozakonjenje UGKC-a. Glava UGKC-a M.-I. Ljubačivskij vratio se u sabornu crkvu sv. Jura 29. ožujka 1991. Mitropolit i kardinal J. Slipyj ponovno je sahranjen 7. rujna 1992. u kripti saborne crkve sv. Jura.

Ljvivska oblasna i gradska rada i višetisućni mitinzi Lavovljana osudili su pokušaj državnog prevrata u Moskvi od 19. do 21. kolovoza 1991. U Lavovu je 26. kolovoza 1991. počeo djelovati stožer za formiranje Nacionalne garde.

Posljednje godine uoči neovisnosti i prve godine neovisnosti Ukrajine obilježilo je stapanje procesa nacionalno-kulturnog preporoda i gospodarske krize, kada se počela širiti korupcija i sivi sektor. Potkradanja privatiziranih državnih poduzeća koja je započela još Komunistička partija Ukrajine uzrokovala su gotovo potpuno gašenje glavnih grana industrije u Lavovu (izradu motornih vozila, osobito autobusa, te izradu elektronskih uređaja). To je uzrokovalo klizni rast nezaposlenosti, masovni odljev radne snage, odlaske u Poljsku radi rada na tržištima. Sitni biznis ograničavao se uglavnom na uslužne djelatnosti i sitnu trgovinu. Ključne pozicije u gospodarstvu zauzeli su predstavnici oligarhijskog kapitala. Porasla je brojnost banaka i njihove međunarodne veze. Zahvaljujući inozemnim ulaganjima razvili su se tvornica slatkiša „Svitoč“ (Velika svijeća) i proizvodnja alkoholnih pića. Gradski kapital počeo je ulagati u izgradnju tržišta i supermarketa, restorana i mreža automat klubova. Od 2000.-te počeo se povećavati opseg i snaga građevinarstva i modernizirala su se sredstva telekomunikacija. Tih su godina visoko obrazovanje karakterizirala preimenovanja znanstvenih ustanova, odabiranje pravnog i ekonomskog usmjerenja i porast dijela privatnog obrazovanja. Osnovane su nove visoke obrazovne ustanove, među kojima Ukrajinsko katoličko sveučilište, Ljvivski regionalni institut državnog upravljanja Nacionalne akademije državnog upravljanja pri Predsjedniku Ukrajine, Institut unutarnjih poslova pri Ukrajinskoj akademiji unutarnjih poslova, institut bankarstva, institut financija, akademija dizajna, institut menadžmenta i drugi.

Demokratizacija političkog života i nestanak cenzure pogodovali su stvaralaštvu na području umjetnosti, književnosti i humanističkih znanosti. Pojavile su se nove kazališne skupine („Voskresinnja“), rock grupe i vokalni sastavi („Mertvyj pivenj“, „Plač Jeremiji“), književne skupine (AUP, Buba – bu, Luğosad). Od 1994. se u gradu odvijao Međunarodni festival kazališne umjetnosti „Zolotyj Lev“. Širi se komercijalizacija kulture, što utječe na njezinu raznolikost.

Unatoč značajnom porastu broja izdanja, tiraža im se smanjila. Izdavaštva „Svit“ i „Kamenjar“ ponovno su se pokrenula, a nastala su i nova („Misioner“, „Svičado“, „Piramida“, „Kaljvariya“, „Centr Jevropy“ i dr.). Znanstvenu literaturu izdaju NTŠ, više znanstvene ustanove, Institut za znanost o Ukrajini I. Kryp"jakevyča NAN Ukrajine, Institut znanosti o narodu NAN Ukrajine, Ljvivska znanstvena biblioteka V. Stefanyka NAN Ukrajine. Od 1994. svake se godine provodi Forum izdavača Ukrajine.

Godine 1996. otvorena je Palača umjetnosti. Galerija slika preinačena je u Ljvivsku galeriju umjetnosti, a Nacionalni muzej dobio je novi smještaj. Otvoreni su Memorijalni muzej M. Ćruševskog u Lavovu, arheološki muzej Instituta znanosti o Ukrajini, muzej povijesnih vrijednosti (odjel Ljvivskog povijesnog muzeja). Obnovljen je postav Ljvivskog muzeja povijesti religije. Godine 1998. UNESCO je uvrstio središnji dio Lavova u popis svjetske kulturne baštine.

U svibnju 1999. održao se susret predsjednika država Srednje i Istočne Europe.

Političko sukobljavanje osobito se zaoštrilo tijekom pripreme i odvijanja predsjedničkih izbora 2004., kada su stotine tisuća Lavovljana sudjelovale u građanskom neposluhu u Lavovu i na Trgu neovisnosti u Kijevu.

Treći prevedeni tekst dio je znanstvenog istraživačkog doprinosa Mykole Kuĝutjaka.

Kuĝutjak, Mykola Vasylyjovyč (Кугутяк, Микола Васильович), doktor povijesnih znanosti, doktor filozofije, ravnatelj Instituta povijesti, politologije i međunarodnih odnosa pri Prykarpats'kom nacionalnom sveučilištu „Vasylyj Stefanyk“ i ravnatelj znanstvenog Instituta povijesti, etnologije i arheologije Karpata. U svojim istraživanjima bavi se etnopolitičkim i etnokulturnim procesima u Galiciji i Karpatskoj regiji. Autor je više od 200 znanstvenih radova, među kojima su dvodijelna monografija «Українська націонал-демократія (1918 – 1939 рр.)» i zbirne monografije «Прикарпаття: спадщина віків» (2006) i «Західно-Українська народна республіка 1918 – 1923: Ілюстрована історія» (2008). Novije razdoblje njegovih znanstvenih istraživanja veže se uz osnivanje Katedre etnologije i arheologije 2006. g. kada je nastala dvodijelna monografija «Старожитності Гуцульщини» (2011)., jedan od rezultata važne Karpatske arheološke ekspedicije koju je pokrenuo.

2.3. Mykola Kuĝutjak

Gradišta²² Pruto-Bystryc'kog podgorja

Područje etnološke oblasti „Ĝuculjščyna“, koje geografski pripada gorju i predgorju Ukrajine i Rumunjske (180 x 80 km), odnosi se na osobitu povijesno-geografsku regiju Srednjoistočne Europe, točnije na Ĝalyc'ko-Bukovyns'ke Prykarpattja, gdje se u srednjem vijeku smjestila Mala Ĝalyc'ka zemlja, a zatim Pokuttja i Bukovyna. S povijesnog gledišta bila je stjecištem mnogih euroazijskih civilizacija, kultura i država, a s prirodoslovnog, u njoj su se dodirivale šumske stepe, stepe i gorja. Štoviše, u samom predgorju sjeveroistočnih Karpata završavala se Velika euroazijska stepa. Započinjala je u dalekoistočnom gorju Khingana i završavala u Pokuttji, dolinama rijeka Vorone i Bystrycje (Nadvirnjans'ke i Solotvyns'ke), gdje se za globalnih klimatskih promjena (zahladnjenja) stvorilo veliko (20 x15 km) jezero²³, pogodovajući nastanku davne prašume („Silva pieczyngarum“, današnji „Ćornyj Lis“). U Moldaviji, Velika je stepa završavala u dolini rijeke Seret Karpats'kyj. Tim su se veličanstvenim stepskim koridorom sa Zapada na Istok isprva kretali europski narodi (od

²²Городище на украјинском. Označava naselje okruženo nasipima i rovovima, što su ga štitili od neprijatelja. U hrvatskom jeziku koristi se naziv gradina ili gradište. Zdenko Vinski daje znanstvene prikaze pojma, značajne u području arheologije (op. prev.).

²³Posljednji put zabilježeno na kartama Europe iz 15. i 16. st.

mezolitika do brončanog doba), a zatim su se (od ranog željeznog doba do srednjeg vijeka) s Istoka na Zapad probijala iranojezična i turkojezična plemena. Ona su se, u vrijeme aridizacije klime na Istoku, iz stepskih stočara pretvarala u ratoborne nomade, da bi se već kasnije na Zapadu opet pretvarala u stepске stočаре.

Ništa manje složeni procesi na tome stjеcištu bili su i oni etnopolitički, povezani s narodima šumskih stepa Sjevera i Zapada, te Karpato-Dunavskog (Balkanskog) Juga. Predstavници mnogih od njih dolazili su u različita doba i na duže vrijeme naseljavali te plodne krajeve u kojima se moglo baviti i stočарством, i zemljoradnjom. Ipak, neophodno je spomenuti prirodne i klimatske uvjete u gorskom, predgorskom i stepskom području, koji su odredili odgovarajući tip gospodarstva i etnokulture stanovništva²⁴. U takvim doticajima prirodnih (šumske stepe, stepe i gorja) i etničkih područja povjesničari ističu postojanje polietničkih poljoprivredno–stočарskih arheoloških kultura i plemenskih zajednica, kao i njihovih etnopolitičkih granica.

Stepski etnokulturni i etnološki tip stanovništva bio je prilično blizak Ćuculjščyni (svojevrsnom produžetku stepe) s njezinim brojnim planinama (iznad 270). Procesi davnog naseljavanja Ćuculjščyne i gospodarskog regionalnog razvoja bili su isprva povezani s pregonskim (planinskim) stočарством i dobivanjem soli s izvora soli. U prvom je procesu začeto ne samo gradsko stanovništvo, nego i zemljoradničko i stočарско stanovništvo Prykarpattja, Podillje i Moldavije. Proizvodnjom soli su se, osim gradskog stanovništva bavile i brojne (nevelike) specijalizirane artilje²⁵, predstavljajući interese raznih plemenskih i ranih državnih tvorevina Karpatske regije. Uglavnom, uzgoj domaćih životinja i proizvodnja soli bili su tehnološki povezani te su u davnoj prošlosti zauzimali važno mjesto u razmjeni i trgovanju.

Osim toga, tuda su prolazili i pradavni transeuroazijski putovi kojima se odvijala migracija, osvajanje i kolonizacija, a bili su i od osobitog značaja za razvoj unutrašnje i vanjske trgovine. Budući da su bili pod kontrolom raznih država, trgovački su putovi oduvijek imali i vojno-politički značaj. Zahvaljujući složenim etnokulturnim i etnopolitičkim procesima u dijelu davnih transkarpatskih (Dnjestarskog i Seretsko-Dunavskog) putova, ovo se područje ističe i brojnim raznolikim spomenicima arheologije, među kojima posebno

²⁴Природа Івано-Франківської області.-Львів, 1978. - 158 с.;Мандибурa М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ - 30-тірр ХХ ст.-К., 1978.-190 ст.; Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження).-Львів, 2005.-285 с.

²⁵Artilja - grupa ljudi neke profesije ili obrta, koji su se udruživali radi podruštvljenja načina proizvodnje (op. prev.)

mjesto zauzimaju gradišta, središta općeg političkog, gospodarskog i religijskog života staroga stanovništva.

U ovom će se tekstu okarakterizirati samo utvrđena gradišta Ćalyc'ke Ćuculjščyne (90 x 45 km) (s prijelaznim područjem) među rijekama Ćeremošem, Prutom i Bystrycjom Solotvyns'kom. Na tom nevelikom području trenutno je poznato više od dvadeset gradišta, koja se, s povijesnog gledišta, mogu promatrati kao periferna, pogranična grupa, neposredno povezana s etnopolitičkim procesima cijeloga Ćalyc'kog Prykarpattja i Srednjega Podnistrov"ja²⁶.

Na temelju provedenih istraživanja može se zaključiti da su najstarija gradišta metalne epohe (bakreno, brončano i rano željezno doba) na tom području, s poljoprivredno–stočarskim stanovništvom, bila građena kao gradišta–skloništa (za ljude i životinje) u vrijeme ratne opasnosti. Već se u to vrijeme javljaju i gradišta s nevelikim vojnim garnizonom, koja su omogućavala zaštitu i funkcioniranje transkarpatskih putova. U kasnoslavenskom, staroĆalyc'kom i razdoblju Kijevske Rus'i već su bila povezana sa socijalno-ekonomskim i političkim procesima u prijestolnici Ćalyču i Ćalyc'koj zemlji. Uključivala su zamke, svetišta i manastire. Ona su se, kao i ranije, uglavnom nalazila na području transkarpatskih putova, koji su odigrali posebno važnu ulogu u procesima nastanka država i gradova.

Prva gradišta u sjeveroistočnoj Karpatskoj regiji nastaju u doba bakra–bronce, u nestabilna vremena ratne opasnosti zbog međuetničkih konflikata. Baš na tom prirodnom stjeksištu stepa i gora sijekli su se i susretali prvi migracijski putovi balkansko-dunavskih poljoprivrednika i stočara s istoka. Štoviše, otuda su proizišle dvije velike povijesne etničko-etnološke zone: istočno-indoeuropska (s osnovnom indoiranskom sastavnicom) i središnjo-indoeuropska (s praslavenskim i pratrakoilirskim sastavnicama)²⁷.

²⁶Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). - К., 1990. - 190 с.; Ратич О. Древньоруськи археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. - К., 1957. - 96 с.; Пивоваров С. Середньовічне населення межириччя Верхнього Прута та Середнього Дністра. - Чернівці, 2006. - 300 с.; Карпато-дунайские земли в средние века. - Кишинёв, 1975. - 321 с.; Тимошук Б. Восточные славяне: от общины к городам. - М., 1995. - 261 с.; Возний І. Поселення Х - XIV ст. у межириччі Верхнього Серету та Середнього Дністра. Ч. 1.: Укріплені поселення та давньоруські міста. - Чернівці, 2005. - 256 с.; Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976 -2006 років. - Івано-Франківськ, 2008. -695 с.

²⁷Толочко П., Козак Д., Моця О., Мурзін В., Отрошенко В., Сегеда С. Етнічна історія давньої України. - К., 2000. - С. 44; Пелешишин М., Конопля В. Східнокарпатський регіон у первісності (кам'яний вік) // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т.1. Археологія та антропологія. - Львів, 1999. - Ц. 31-114; Пелешишин М., Крушельницька Л. Етнічна історія Східних Карпат у бронзовому віці // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. - Львів, 1999. - С. 115-144.

Do migracija i preseljavanja dovele su, u prvome redu, globalne klimatske promjene. Između ostalog, za brončano je doba karakteristično oštro zahladnjenje od 3500. do 2500. g. pr. n. e. (s vrhuncem u 3250. g. pr. n. e.). U ranom željeznom dobu ponovno je došlo do velikog zahladnjenja (s vrhuncem u 750. g. pr. n. e.). Hladno 1. tisućljeće pr. n. e. se pred kraj počelo zagrijavati, da bi se normaliziralo na granici tisućljeća. U 1. i 2. st. n. e. počelo je naglo zatopljenje, a od 3. do 4. st. n. e. već je došlo do novog zahladnjenja (s vrhuncem u 500. g. n. e.). Veliko zahladnjenje („velika zima“) bilo je prisutno u 5. i na početku 6. st. n. e. Od sredine 7. do sredine 8. st. već se ustalilo snažno zatopljenje, koje uskoro zatim, u 60.-im godinama 8. st. prelazi u dugo i snažno zahladnjenje (do sredine 10. st.). Trinaesto stoljeće bilo je prijelazno razdoblje između dvaju najznačajnijih klimatskih promjena 2. tisućljeća n. e.: srednjovjekovnog toplog razdoblja (9. – 12. st.) i „malog ledenog doba“ (14. – 19. st.). Zahladnjenje je dovelo do širenja šuma i smanjenja stepa, poplava, kratkog hladnog ljeta i velikih snijegova, koji su prekrivali gorske prijelaze, transkarpatske putove i planine. Stanovništvo je bilo primorano odmah napustiti gorje, kao i preseliti se u Podnistrov"je. Naglo zatopljenje dovelo je do širenja stepa, ali i smanjenja zemljoradnje. Međutim, otvaraju se transkarpatski putovi i planine, te se vraća staro (novo) stanovništvo u Karpatsku regiju. Stabilni klimatski uvjeti značili su i stabilni gospodarski razvitak stanovništva kraja. Prvo nalazište gradišta na Prykarpattju, a osobito na Ćuculjščyni, po pitanju arheologije, odnosi se na rano razdoblje kulture tračkoga halštata (11. – 8. st. pr. n. e.) i tračko – kimerijsko razdoblje (9. – 8. st. pr. n. e.). Ta su gradišta–skloništa bila velika površinom, te su posjedovala značajne, kako gospodarske i stambene komplekse, tako i posebne komplekse za slavljenje kultova. U zaštitnim su se nasipima mogle naći kamene konstrukcije i pokrov od glinenih premaza (zapečenog). Već su neka od njih mogla biti i vojno-političkim središtima međuplemenskih saveza. Slični prvi urbanistički procesi tog halštatskog razdoblja mogli su se uočiti u čitavoj Srednjoistočnoj Europi.²⁸

S raspadom odnosa prvotnih zajednica započeo je proces prelaska na vojnu demokraciju i protodržavu. Moguće je da je ovdje u sjeveroistočnoj Karpatskoj regiji i na Prykarpattju nastalo i carstvo Agatirsa (prema Herodotu), koje je nestalo s dolaskom Bastarna²⁹ i usponom Dačana. U skitsko su razdoblje Agatirsi očito bili pod vojno-političkim utjecajem Skita, koji su u 6. st. pr. n. e. pokorili i Karpatsku regiju. O tome svjedoči nastanak

²⁸Бандрівський М. Етнокультурна ситуація у північно-східних Карпатах у період раннього заліза // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. - Львів, 1999.-С. 145-162; Археологічні пам'ятки Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо). К., 1990.-185.с.

²⁹Drevni narod keltsko-germanskog podrijetla.

skitskih gradišta, izgrađenih na strateški važnim putovima i, između ostalog, na Dnjestarskom stepskom koridoru s izlazom na transkarpatske gorske prijelaze.

Na granici 3. i 2. st. pr. n. e., Istočnokarpatska se regija suočila s velikim i većinom istovremenim prodorom triju naroda: Bastarna (Germana) sa zapada, Sarmata s istoka i Kelta-Galaćana s juga. Jedino su Keltima-Galaćanima, s njihovom visokoorganiziranom fortifikacijskom arhitekturom, bila svojstvena gradišta, izgrađena na svježe pokorenim području. Keltska su gradišta (oppidumi) s masivnim drveno-kamenim zidovima bila važna vojno-politička, gospodarska i trgovačka središta na području transkarpatskih putova. Dačani su pod Burebistovom organizacijom, a kasnije Decebalovom, suzbili Kelte i prestali o njima ovisiti. Izgradnjom čitavog niza novih gradišta na pokorenim zemljama, dački su se vojno-politički utjecaji proširili na čitavu Karpatsku regiju. Na stepskom području Karpatske regije (Potyssia i Podnistrov"ja) prevladavali su Sarmati, koji su se, ovdje se nastanivši, bavili krupnim (planinskim) stočarstvom. Nevelike vojne grupacije Bastarna koje su, pojavivši se osnovale ovdje nekoliko naselja (kolonija), većinom su zanimali transeuroazijski putovi s izlazom na transkarpatske gorske prijelaze³⁰.

U kasno rimsko doba, Dacija postaje rimskom provincijom (117. - 271. g. n.e.). U Karpatima se javljaju deseci utvrda uzduž rimskog limesa, a područje Ćuculjščyne postaje pogranična zona s velikim barbarskim svijetom sjevernih Dačana, Germana i Sarmata, te Slavena-Veneta. U prvoj polovici 1. tisućljeća n. e. u povijesti Podnistrov"ja započinje ranoslavensko (venetsko) razdoblje. Veneti počinju prodirati na jug i osobito u Karpatsku regiju, a istovremeno započinje i proces asimilacije geto-dačkoga stanovništva, Germana i Sarmata sa Slavenima. Arheološki izvori potvrđuju rastuću kulturnu vezu i političku konsolidaciju među svim ranoslavenskim grupama stanovništva Podniprova"ja, Volynja, Podillje i Prykarpattja³¹.

Postupni proces formiranja venetskog, ranoslavenskog etniciteta u srednjoistočnoj Europi, koji se aktivno provodio i na Prykarpattju, bio je isprekidan Gotima (Istočnim Germanima). Upavši na slavenski teritorij, razjedinili su Venete. Veliki dio volynjskih i podiljskih plemena bio je prisiljen migrirati u Srednje Podnistrov"je, gdje se već nalazilo etnički slično slavensko stanovništvo. To je dovelo do znatnog povećanja slavenskog udjela

³⁰Козак Д. Особливості етнічної історії східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія.-Львів, 1999.-С. 163-226.

³¹Там само.

na tom području. Ovladaviši Volynjom, Goti su se uputili na Zapadni Buž i Seret (starim Istočnoeuropskim jantarskim putom) do Dnjestra, gdje su se razdvojili. Jedni su krenuli niz Dnjestar prema Crnome moru, a drugi na Seret Karpatskyj do Dunava. Ovi su posljednji zauzeli i Rimsku (Karpatsku) Daciju, koja danas nosi naziv „Gotija“ (271. - 375. g.n.e.).

Izuzetno složena bila je etnopolitička situacija na Prykarpattju. Jedno od germanskih plemena – Taifali („konjanički puk“), koje je pridošlo s Gotima, odsjelo je u sjeveroistočnoj Karpatskoj regiji (prema L. V. Vakulenko). Oni su postali jedan od sastavnih dijelova (politički) svojevrsne tračko-slavenske kulture karpatskih kurgana, rasprostranjenih na obje strane Karpata, uključujući Ćuculjščynu (3. - 5. st. n. e.)³². Goti (Wielbark kultura) postaju političkom osi polietničke provincijsko-rimske černjahivske kulture, rasprostranjene na velikom teritoriju Ukrajine, Moldavije i Rumunjske. Oni su u njoj ujedinili Slavene-Venete (područje šumskih stepa), Gete-Dačane (međurječje Dnjestra i Dunava) i Skite-Sarmate (primorje Crnoga mora). U Gornjem Podnistrov"ju, kojim nisu vladali Goti, počeo se formirati Dulibski vojno-politički savez slavenskih plemena³³. Taj je proces do kraja dovršen tek u razdoblju od 6. do 8. st., ali tada je već obuhvaćao i Volynj, kamo se vratio dio staroga venetskoga stanovništva izgnanog od strane Gota.³⁴

Krajem 4. st. u ukrajinskim su se stepama pojavili Huni, potaknuvši novo razdoblje velike seobe naroda. Prvo su pokorili Sarmate, a potom Gote. Slavensko-gotski i hunsko-gotski ratovi doveli su do napuštanja čitavog područja Ukrajine i Karpatske regije od strane Gota. Karpatsku su regiju zauzeli Huni (420. – 454. g. n. e.), a Prykarpattja, gdje se počela formirati ranosrednjovjekovna slavenska kultura Sklavina (Praško-Korčakovska kultura), počeli su naseljavati Veneti Gornjega Podnistrov"ja. U istočnom dijelu ukrajinskih šumskih stepa s raširenom polietničkom (slavensko-gotsko-skitsko-sarmatskom) černjahivskom kulturom, formira se ranoslavenska kultura Anta (penkovska kultura)³⁵.

Najsloženijom je i dalje ostala etnopolitička situacija na Prykarpattju, koja je odavno bila stjecištem tračkog, germanskog, sarmatskog i staroslavenskog stanovništva. Sada se tu stvorilo novo stjecište Sklavina i Anta. Već u 5. st. n. e. javljaju se spomenici Sklavina i Anta

³²Vakulenko Л. Населення східних Карпат в пізньоримський час // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. - Львів, 1999.- С. 227-262; Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час.-К., 2010.-310 с.

³³Dulibi – jedno od ukrajinskih plemena

³⁴Толочко П., Козак Д., Моця О., Мурзін В., Отроценко В., Сегада С. Етнічна історія давньої України.-К., 2000.-С. 153-174.

³⁵Баран В. Східнокарпатський регіон у V - VII ст. н. е. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т.1. Археологія та антропологія.-Львів, 1999.-С. 263-308.

na desnoj obali Dnjestra, na Prutu i Seretu Karpatskom. Bez sumnje, oni su se tako rano pojavili na tom području stoga što je bilo neophodno ovladati transkarpatskim putovima, a ponajviše drevnim transeuropskim Istočnim jantarskim putom na njegovu nižemu dijelu (Dnjestar - Prut - Seret Karpatskyj – Dunav). Spomenuti dio Istočnog jantarskog puta imao je osobit značaj za razdoblje između 6. i 8. st., kad se odvijala Velika seoba Slavena na Balkan. Sklavini su, uspevši se na Srednji Dunav, činili osnovu Moravljana, Slovaka i Čeha. Anti su došli do Balkana, gdje su postali osnovom bugarske, makedonske, srpske, hrvatske i ostalih etničkih grupa Južnih Slavena. Kako je Avarski kaganat onemogućavao transkarpatske putove, Dnjestarsko-Seretsko-Dunavski put postao je glavni u Velikoj seobi Slavena (568. – 799. g. n. e.). Vladajući Karpatskom regijom, Avarski je kaganat imao značajni politički utjecaj na sklavino-antsko stanovništvo Prykarpattja, koje je najvećim dijelom sudjelovalo u seobi na Dunav i Balkan. Baš stoga je Volynj postao političkim središtem Dulibskog saveza.

To je bilo vrijeme brzog rasta kulturno-etničke samosvijesti slavenskog jedinstva, nastalog u doba ratne demokracije. Odvija se proces utvrđivanja teritorijalnih granica zasebnih političkih tvorevina i na njihovoj zemlji jednakomjerno niču posebna gradišta – politička (gospodarska) središta plemenskih saveza. Ondje su prebivali vojni poglavica i bojna družina, te obrtnici koji su opsluživali vojsku i političku vrhušku. Ipak, nestabilnom političkom sustavu onovremenog slavenskog ranosrednjovjekovnog društva, u vremenima seoba bez jasnih teritorijalnih (plemenskih) granica, još nije bio potreban veliki broj gradišta koja bi bila središtima političke vlasti i točke obrane. Uglavnom su sva prva slavenska gradišta pod udarima Avara ubrzo prestala postojati već na početku 7. st. Avari su očito najviše priječili integracijske procese Slavena u Podnistrov"ju i Volynju, koji su već u kratkom vremenu uspjeli stvoriti veliki Dulibski plemenski savez. On je bio prirodna etapa u razvoju državotvornih procesa na području Gornjega Podnistrov"ja i Volynja, čije je stanovništvo pripadalo jednoj povijesno-kulturnoj zoni, stvorenoj još na početku 1. tisućljeća n. e. Dulibski se savez, nakon Sklavina i Anta koji se još nisu oslobodili starih ostataka višetničnosti, može smatrati početnom etapom državnosti Istočnih Slavena.

U 8. i 9. st. taj je proces počeo zadobivati novi oblik organizacije istočnoslavenskih plemenskih saveza koji su se pretvarali u plemenske kneževine. To su, prema nedatiranome dijelu Ljetopisa: Poljani, Derevljani (Drevljani), Novgorodani, Poločani, Dregoviči, Sjeverjani, Bužani, Dudljebi (Duljebi, Dulibi), Volinjani, Radimiči, Vjatiči, Tiverci, Uliči i Hrvati. Poljanima, Derevljanima, Dulibima, Bužanima, Volinjanima, Uličima, Tivercima i

Hrvatima arheološki odgovara kultura (kulture) Luke Rajkovec'ke³⁶, smještene od Pryp"jata do Dnjepra te do Seretsko-Prutsko-Dnjestarskog međurječja³⁷. Takvog jedinstva materijalne kulture nije bilo čak ni po opsegu ravnopravnoj joj černjahivskoj kulturi. Prva (višeetnička) bila je provincijsko-rimska kultura, koju su politički ujedinili Goti. Druga je već bila etnički istovrsna i prebivala je u području provincijsko-bizantskih utjecaja. Dojmljivo jedinstvo materijalne kulture Luke Rajkovec'ke zasada teško popušta arheološkom izdvajanju njenih ljetopisnih plemena. Međutim, može se smatrati da su se na Podnistrov"ju rasprostranili Uliči (lijevo priobalje), Tiverci (desno priobalje) i Hrvati (Srednje Podnistrov'je). Valja istaći da je temeljna organizacijska os Hrvata bio Istočnoeuropski jantarski put.

Na lijevom priobalju Srednjega Dnjestra, „Bavarski Geograf“ (poč. 9. st.) smješta „oblast Sitici“, gdje je bilo „mnogo naroda i čvrsto utvrđenih gradova“, a na desnom priobalju (Ĝalyc'ko-Bukovyns'ko Prykarpattje) „Stadike“, „brojni narod, koji je imao 516 gradova“ (naselja). Konstantin Porfirogenet (10. st.) isticao je kako etnonim „Hrvati“ označava „žitelje velike zemlje“ na grčkom. Na staroiranskome „Hrvati“ označavaju još i „čuvare stoke“ (pastire). Etonim „Voloxy“, koji su bili smješteni u susjednoj istočnoj Karpatskoj regiji, očito također posjeduje gospodarsko-kulturni aspekt („pastira“). Sve to odgovara i posebno velikoj gustoći zemljoradničko-stočarskog (stočarsko-zemljoradničkog) stanovništva tih zemalja, te jednome od osnovnih tipova njegova gospodarskog sustava (planinsko stočarstvo). Povijesno je to regija kasnije Terebovljans'ke i Male Ĝalyc'ke zemlje.

U 9. st. hrvatska su plemena bila pod političkim utjecajem Prvog bugarskog carstva, koje je sebi podvrglo čitavu Istočnokarpatku regiju (sve do Tise). Zapadnokarpatka regija bila je pod vlašću Velike Moravske koja je proširila svoj utjecaj na Gornje Povolannje i Gornje Podnistrov"je. Time je Velika Bugarska imala prevlast nad Istočnoeuropskim jantarskim, a Velika Moravska nad Srednjoeuropskim (Visla - Morava - Dunav) putom. Podržavljenje Karpatske regije Velikom Bugarskom i Velikom Moravskom odvijalo se usporedo sa širokom izgradnjom utvrda. Kristijanizacija stanovništva Istočnokarpatke regije za bugarskoga kneza Borisa Mihajla (prvog bugarskog sveca), nakon 865. g. dovela je i do odgovarajućih početaka prvih kršćanskih manastirskih i crkvenih kompleksa na tom području. Sličnim se načinima u vezi kristijanizacije stanovništva Zapadnokarpatke regije (uključujući

³⁶ Istočnoslavenska arheološka kultura VIII.-IX. st., rasprostranjena po šumskom i stepskom području Ukrajine od Dnjepra do Zakarpattja. Postala temeljem Kijevske Rus'i.

³⁷ Приходнюк О. Східні Карпати у VIII-IX ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія.-Львів, 1999.-С. 309-340; Михайлина Л. Населення Верхнього Попрття VIII-X ст.-Чернівці, 1997.-144 с.

Gornje Podnistrov"je) poslužila i Velikomoravska vlada. Krajem 9. i početkom 10. st. hrvatske su se zemlje našle pod političkim utjecajem i mlade Kijevorus'ke države, koja se počela boriti za transeuropske (osobito za Dnjestarski) i transkarpatske trgovačke putove. Za vrijeme Olega i Igora, istočnohrvatske su se zemlje, kao i susjedne tivverske zemlje, prema svim pokazateljima, našle u zavisnom položaju (nominalnom) od Kijevorus'ke države. Bez obzira na tako složenu etnopolitičku situaciju u danoj regiji, hrvatska su plemena nastavljala formirati svoju plemensku (zajedničarsku) strukturu. S arheološkog gledišta malim su plemenima (jednostavnih zajednica) podudarni skupovi (gnijezda) naselja sa središtima zajednica kao jezgrom, koja s vremenom počinju poprimati izgled gradišta³⁸.

Krajem 9. i na početku 10. st. na području Āalyc'ko-Bukovyns'kog Prykarpattja (uključujući Āuculjščynu) javljaju se prva kasnoslavenska gradišta. Nakon više od stotinu godina postojanja, većina ih je uništena u prvoj polovici 10. st., u vrijeme nastanka Velikohrvatske kneževine. U to su se vrijeme ondje oblikovala (postupno razvila) četiri osnovna tipa gradišta, što svjedoči o prilično organiziranoj društveno-političkoj strukturi onovremenog društva.

Između ostalog:

1. Zajedničarsko-plemenska središta s dodatnim funkcijama skloništa za ljude i životinje. Smještene u gusto naseljenim područjima. Karakterizira ih velika (2 - 5 ha) površina.
2. Zajedničarsko-plemenska središta s dodatnim funkcijama trgovačko-obrtničkog karaktera. Većinom smještene na području transeuropskih (transkarpatskih) putova.
3. Utvrde uz granicu. Smještene na stjecištu drugih etnosa i država (kultura). Karakterizira ih nevelika (1 ha) površina.
4. Gradišta-svetišta. Smještene na području stanovništva zajednice (plemena). Karakterizira ih nevelika (promjera 20 - 30 m) površina.

Bez obzira na to što su ta kasnoslavenska gradišta bila prva za duga razdoblja kad ih nije bilo, imala su prilično djelotvoran sustav obrane s korištenjem naprednih tehnoloških rješenja europske fortifikacije i tradicionalnog slavenskog graditeljstva gospodarskih i

³⁸ТимошукБ. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст.-К., 1976.-176 с.;Тимошук Б. Давньоруська Буковина (X-перша половина XIVст.).-К., 1982.-206 с.; Тимошук Б. Восточные славяне: от общины к городам.-М., 1995.-261 с.

stambenih kompleksa. Između ostalog, fortifikacijskom osnovom bili su obrambeni zidovi dvočlane potporne konstrukcije (širine 2 - 3,5 m), podijeljeni na posebne vojne prostorije. To su bile jednokatnice s puškarnicama na vanjskom zidu i jednonagibnim (do obrambenog rova) krovom. Ispred zida (u ravnini s puškarnicama) bili su načinjeni zemljani nagibi koji su sezali do unutarnje strane obrambenog rova. Osim potpornog zida (dvočlanog i jednočlanog) koristio se drveni zid i sustav bermi. Blizu obrambenog zida s unutarnje strane često su se smještali (pripajali) i posebni gospodarski i stambeni kompleksi.

Sredinom i u drugoj polovici 10.st., kao rezultat unutrašnjeg podržavljenja, započetog na hrvatskim zemljama u vezi sa slabljenjem velikokijevske i velikobugarske vlade, stvorena je posebna Hrvatska kneževina, poznatija pod nazivom „Velika Bijela nekrštena Hrvatska“ (prema Konstantinu Porfirogenetu). Ona je bila „Bijela“ - zapadna, u odnosu na Konstantinopol i „nekrštena“, za razliku od krštene Balkanske Hrvatske. To je bila prva uistinu državna tvorevina na Prykarpattju, koja je u prvom redu nastala kao protučin aktivnim pokušajima vanjskog podržavljenja, koje su provodile susjedne države (Velika Moravska, Velika Bugarska, Ugarska). Kao drugo, taj proces unutrašnjeg podržavljenja organizirala je novostvorena velikohrvatska vrhuška protiv zajedničarskog (plemenskog) plemstva „malih Hrvatska“. Ono (plemstvo) se, u odsutnosti državnih struktura i zahvaljujući prevlasti nad transkarpatskim (transeuropskim) putovima, osobito brzo obogatilo. Taj proces unutrašnjeg podržavljenja pratilo je uništavanje starih središta zajednica (plemenskih) i posebnih predstavnika starog rodovskog plemstva. Provodila se reforma čitavog starog političko-administrativnog sustava i gospodarske strukture malohrvatskog društva³⁹. Ostao je nepromijenjen jedino poganski („nacionalni“) religijski sustav.

Na zemljama Velike Hrvatske gradi se čitav niz, sada već državnih (kneževskih) gradišta tipa polisa. Ti prvi procesi izgradnje grada, a tako i države, nisu dovršeni. Mnoga gradišta ostala su neizgrađena i malo naseljena. Najviše ih je izgrađeno u zemljama uz granicu. Posebno na Hotyns'koj visoravni sa strane Tiveraca i Stepe, te u Karpatskom podgorju sa strane Velike Bugarske i Ugarske. Posebna se pažnja pridavala i ključnim dijelovima transkarpatskih putova. Ipak, glavna je zadaća velikohrvatske vlasti bilo stvaranje novih, velikih političko-administrativnih središta, koja su istovremeno bila trgovačko-obrtnička i religijska središta. To je bio novi tip gradišta-polisa, površine 5 - 50 ha. U to

³⁹Майоров А. Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. - Санкт Петербург, 2006.-208 с.; Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. -Івано-Франківськ, 2006.- 328. с.

vrijeme i dalje postoje gradišta-svetišta, ali se počinju javljati i nova religijska središta strukture samih polisa.

Osnova fortifikacije velikohrvatskih gradišta još uvijek su obrambeni zidovi potporne konstrukcije (dvočlani i jednočlani), ograde od drvenih kolaca, kao i sustav bermi. Zasebne se utvrde moderniziraju i postaju djelotvornije. Između ostalog, javljaju se već i dvočlani zidovi trupaca (s jednim i dva kata), podijeljeni na posebne vojne prostorije, koji su često premazani glinom. Ispred zida prave se ne samo zemljani nagibi, nego i kameni zidovi-potpore (nagibi). Zemljani nasipi također su često obloženi kamenom. Napreduje fortifikacija gradišta. Ona se sama mijenjaju ovisno o političkoj i socijalnoj strukturi društva, promjenama u gospodarstvu i religiji. Osjeća se i značajni utjecaj fortifikacijskih metoda susjedne Velike Bugarske, kao i cjelokupnih bizantskih tradicija. Osobito u planskoj strukturi, mnoštvu obrambenih linija i korištenju kamenih konstrukcija. Velikohrvatska gradišta nisu dugo postojala (30 - 45 godina) te su uništena u rus'ko-hrvatskom ratu (992. - 993. g.).

Tako su krajem 10. i početkom 11. st. zemlje Velike Hrvatske kao rezultat drugog vanjskog podržavljenja (za Volodymyra Svjatoslavyča) ušle u sastav Kijevske Rus'i, dok su administrativno bile pripojene Volyns'koj volosti⁴⁰, što se jasno očituje. Sada su bila zauzeta ne samo vanjska pogranična područja Velike Hrvatske, nego i unutrašnja. Međutim, državni su utjecaji Kijevske Rus'i ostali i dalje slabi. Oni su se zasnivali uglavnom na osiguravanju danka vojsci, koje je provodio prilično mali broj kijevorus'kih vojnih utvrđenih središta. Ona su se isticala pojavom među susjednim kurganskim vojnim grobnicama⁴¹. Ta su gradišta bila još uvijek poprilično velika (1,5 - 2 ha). Na njihovu teritoriju smjestile su se gospodarske i stambene građevine te podrumске prostorije (ili temelji). Njihova su fortifikacijska osnova bili dvočlani zidovi (širine 2,5 m) drvene konstrukcije, podijeljeni na posebne vojne prostorije. Njima su na posebnim mjestima pripojene stambene i gospodarske građevine s temeljima.

Sredinom 11. st. na krajnjim dijelovima Kijevske Rus'i primjetni su znakovi rascjepkanosti na manje kneževine⁴². Gospodarski ojačani, kneževi nastoje povratiti tradicije gradskih samostalnih političkih zajednica (saveza), kneževina, neovisnih o velikokijevskoj

⁴⁰ U Kijevskoj Rus'i područje pod vlašću kneza.

Моця О. Карпати у Х - ХІ століттях // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. - Львів, 1999.-С. 341 - 360.

⁴¹ Могила - visoki grobni humak.

⁴² Misli se na *Уділ, удільне князівство*, administrativno-teritorijalnu jedinicu Kijevske Rus'i, nastalu podjelom većih kneževina

vladi. U drugoj polovici 11. st. na starim se velikohrvatskim zemljama obnavlja proces novoga unutrašnjeg podržavljenja, koji se završava krajem 11. st. stvaranjem triju manjih (*udil*) kneževina od strane roda Rostyslavyča: Peremyšljske, Zvenygorodske i Terebovljanske.

Proces unutrašnjeg podržavljenja ġalyc'kih zemalja odvijao se u borbi s kijevsko-volyns'kim političkim središtem i bio popraćen uništavanjem ili pokoravanjem njihovih vojno-administrativnih središta. Obnavljaju se stare velikohrvatske prijestolnice (Peremyšlj, Terebovlja, Ģalyc) i grade mnoge nove utvrde i gradovi. Povećava se i broj veleposjedničkih zamaka zbog preporoda velikohrvatskog plemstva. Krajem 11. st. na ġalyc'kim se zemljama uočava i naglo povećanje stanovništva, prema svemu sudeći, zahvaljujući Tivercima. Oni su napustili Nyžnje Podnistrov"je prvo pred opasnošću od Pečeneza, a zatim (12. st.) i Polovaca (Kumana). Polovci su, kao i Pečenezi, sa svojim taborima stizali čak do Pokuttja. Ugarski je kralj Bela IV., uz podršku papinske kurije, osnovao čak i Kumansku episkopiju sa središtem u gradu Milkovu. Time se Ģalyc'ka zemlja iznova nalazi na pograničnom dijelu s nomadima i Ugarskom, što je dovelo do tamošnje izgradnje golemog sustava pograničnih zamaka i utvrda⁴³.

Sredinom i u drugoj polovici 12. st. (za Volodymyrka Volodarevyča i Jaroslava Osmomysla), Ģalyc'ka je kneževina, objedinjujući Peremišljsku, Zvenygorodsku, Terebovljansku i Malu Ģalyc'ku zemlju, dosegla najveći gospodarski procvat i političku neovisnost, što je potvrdio i veliki broj gradišta koja su tada nastala. Upravo tada se proširila kristijanizacija stanovništva, popraćena nicanjem niza crkvenih i manastirskih kompleksa. Krajem 12. i početkom 13. st. Ģalyc'ka kneževina ulazi u epohu složenih političkih međusobnih odnosa sa susjednim državama. Osobito s Ugarskom, u vrijeme kad su određeni ġalyc'ki kneževi bili u vazalnoj podređenosti ugarskim kraljevima. Oni (Bela III., Andrija II., ġalyc'ki kralj Koloman, herceg Andrija) su se i sami smatrali „kraljevima Galicije i Lodomerije“. U tom su razdoblju i posebni predstavnici Volyns'ke, Černiġivske i Novġorodske kneževske obitelji bili ġalyc'ki kneževi. Ipak, jedino je volyns'komu knezu Romanu Mstyslavyču, a posebno njegovu sinu Danylu, uspelo utvrditi se u Ģalycu i čak stvoriti Ģalyc'ko-Volyns'ku državu. Svi su ti državotvorni procesi, bez sumnje utjecali na stvaranje gradova, uvjetovali pojavu novih zamaka i utvrda izgrađenih korištenjem različitih

⁴³Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво. Наскельні оборонні споруди Карпат 9-15 ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т.1. Археологія та антропологія.-Львів, 1999.-С.361-460.

arhitektonsko-građevinskih tradicija (često s višetničkim garnizonima). U njihovoj se gradnji uočava osnovni utjecaj fortifikacijskih značajki Kijevorus'ke države⁴⁴.

Pogranične utvrde (čiji se broj povećava), zamkovi (čiji se broj smanjuje) vezano uz koncentraciju veleposjedništva (boljara) u samom prijestolnom Ćalyču, zatim manastiri i neveliki gradski kompleksi, odnose se na osnovne tipove gradišta 12., 13. st. i kasnije. Kao obrambene konstrukcije šire primjene služe zemljani nasipi (uključujući zemljane platforme), oblikovani kao drveno-zemljane utvrde. Na njima se grade zidovi od drvenih trupaca, podijeljeni na posebne vojne prostorije. Vanjski su zidovi ponekad premazani glinom. S unutarnje strane nasipa (vrta, širine 3 - 5 m i visine do 2 m) nalazile su se stambeno-gospodarske građevine. Ponekad su se još koristila i stara tradicionalna fortifikacijska obilježja (drveni zid, zidovi potporne konstrukcije, kao i zemljani nagib), ali se većinom grade zidovi od trupaca. Najvećih razmjera i najsloženija bila je gradnja fortifikacija gradskih kompleksa, gdje su dytyneć' i posad⁴⁵ imali svoje posebne utvrde. U njihovim građevinama nalazi se stambeno-gospodarski i obrtnički dio. U tim gradskim središtima posebno se odjeljuju crkveni i manastirski kompleksi⁴⁶.

Nakon poraza od strane Mongola 1239. g., Polovci, istoćni susjedi Ćalyć'ke zemlje, sele u Ugarsku, prešavši Karpatske prijelaze onako kako su to nekad učinili, između ostalih, Sarmati, Huni i Avari. Već 1240. g. Mongoli zauzimaju Kijev i ratujući prolaze kroz Volyns'ku i Ćalyć'ku zemlju, time ih podvrgavajući sebi. Istoćna granica Ćalyć'ke zemlje ponovno je u doticaju s nomadima, ali sada već sa Zlatnom hordom. Nyžnje Podnistrov"je i Ponyzzja neposredno su ovisili o Mongolima i bili područje njihova naseljavanja. Sredinom 14. st. kriza u Mongolskom imperiju, kao i zaoštravanje kneževsko-veleposjednićkih sukoba na Ćalyć'kim zemljama dovode do njihova zaposjedanja i podjele od strane Poljske, Litve, Ugarske i Moldavije.

⁴⁴Пивоваров С. Середньовічне населення межириччя Верхнього Прутата Середнього Дністра.-Чернівці, 2006.-300 с.

⁴⁵Дитинець і посад - у Кієвској Рус'і, dytyneć' oznaćava dio utvrdenog grada u kojem su bili dvori kneževa, duhovništva i vojske, kao i gradsko vijeće; posad je dio u kojem su živjeli trgovci i obrtnici.

⁴⁶Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976-2006 років.-Івано-Франківськ, 2008.-695 с.

3. ZAKLJUČAK

Na temelju ostvarenih prijevoda možemo donijeti određene zaključke koji se u prvome redu odnose na kulturološki aspekt predočavanja tekstova hrvatskom recipijentu. Poseban značaj ima leksički aspekt kao upoznavanje s određenim osobitostima ukrajinske terminologije u hrvatskom prijevodu. Prijevodima znanstvenih tekstova nastojali smo prenijeti autentičnost ukrajinske terminologije primjenom transliteracije koja pruža mogućnost očuvanja izvornosti nazivlja. Primjenom transliteracije oblikuje se ukrajinski znanstveni pojmovnik koji se uključuje u hrvatski leksikon.

Tri prijevoda tekstova s ukrajinskog predstavljaju tri geografske cjeline oko gorja Karpata: Zakarpattje, Galiciju i Prykarpattje. Svaki od njih pridonosi dubljem upoznavanju ukrajinskog naroda kroz njegovu povijesnu, geografsku, lingvističku, arheološku, etnološku i etnografsku te društveno-političku stvarnost putem znanstvene znatiželje i analize. To se posebno odnosi na prvi i treći tekst, pri čemu se u prvome tekstu lingvističkim i etnološkim analizama nastoji objasniti razvoj jezično-nacionalnog zajedništva žitelja južne regije Karpata, tzv. Zakarpattja s ostalim ukrajinskim regijama iz zakarpatske perspektive, a u trećem se tekstu prožimaju povijest i etnologija/etnografija kroz arheološki fenomen tzv. gradišta. Drugi je tekst enciklopedijski, te govori njegovim rječnikom, obuhvaćajući povijest, društveno-politička zbivanja, te prikaz gospodarsko-trgovačkog i političkog života suvremenog Lavova.

S obzirom na značajnu političku i socijalno-ekonomsku izoliranost od ostatka zemlje zahvaljujući Karpatskome gorju, filolog Pavlo Čučka u tekstu o nacionalnoj svijesti zakarpatskih Ukrajinaca na prijelazu s 19. na 20. stoljeće pokušava rekonstruirati osvještavanje osjećaja pripadnosti žitelja tog kraja ukrajinskome narodu. Preko opisa profesora Avgustyna Štefana, predsjednika Sejma Karpatske Ukrajine, najavljuje kako nije poznato da se itko od karpatskih Ukrajinaca krajem 19. stoljeća osjećao Ukrajinцем. Većinu, koja se smatrala Rusynima, Rusnakyma ili Rusnjakyma činio je običan puk, dok je Rusyna među inteligencijom bilo svega 20 % (uglavnom grkokatoličkih svećenika). Oni su uglavnom govorili rus'ki. Ostatak inteligencije govorio je tzv. jazyčijem, mješavinom ukrajinskog, crkvenoslavenskog, ruskog i lokalizama mađarskog jezika. Nije posve jasno što su Zakarpaćani na početku 20. st. doista osjećali, osim da su osjećali pripadnost Istočnim Slavenima, ne uspoređujući se sa Slavenima Zapada. No, može se reći kako su osjećali

pripadnost onome rus'komu. Nasilna mađarizacija toga vremena međutim je nastojala potpuno ugroziti rus'ki identitet ukidanjem škola, uvođenjem mađarskog jezika, ukidanjem rus'kih blagdana, pa čak i prezimena, tako da je pred Prvi svjetski rat došlo gotovo do nestanka inteligencije Rusyna.

Istražujući rijetke pisane zapise, činjenice i etničke procese koji su se tada odvijali, Pavlo Čučka izvodi zaključak da je do buđenja svijesti o njihovu zajedništvu s ostalim Ukrajinacima došlo uglavnom nastankom škola na materinjem jeziku 1919. godine. Do tada je nabrojana nekolicina od 180 pripadnika inteligencije imenom i prezimenom koja je takvo nešto osjećala. Također, raspadom Austro-Ugarske monarhije, kao i služenjem zakarpatskih momaka u vojsci, prepoznavanje naroda preko Karpata kao svojeg počinje se pretakati u pravu nacionalnu svijest. Konačno je 420 delegata općenarodnih zborova mađarskih Rusyna-Ukrajnaca 21. siječnja 1919. izrazilo želju svih Zakarpaćana da žive u jedinstvenoj zemlji Ukrajini.

Uz nacionalnu svijest, pitanje zajedničkog jezika sljedeći je presudni čimbenik sna o ukrajinskoj cjelovitosti. Brojni znanstveni radovi kao rezultati istraživanja karpatskih dijalekata svjedoče o njima kao govorima jednog ukrajinskog jezika. Jezik se počeo nazivati ukrajinskim među znanstvenicima prve četvrtine dvadesetoga stoljeća, a u prošlosti se nazivao malorus'kim, ugrorus'kim, karpatorus'kim ali ipak nikada rusynskim. Takvo je razgraničenje važno navesti zbog separatističkih struja koje djeluju i danas, a nastoje afirmirati rusynski jezik kao poseban u odnosu na ukrajinski. Iako su se neka razilaženja u lokalnim osobitostima govora okolnih krajeva i do danas zadržala, ništa od toga ne upućuje na kakve posebne, neukrajinske jezike. Svi su se slagali oko toga da su dijalekti južnokarpatskih govora dio karpatske dijalektalne grupe govora ukrajinskog jezika. Brojne su morfološke, fonetske, a posebno leksičke osobitosti zakarpatskih govora, no ono što ih čini genetski ukrajinskima je to što im se lokalne dijalektalne pojave ponavljaju kako u Galiciji i Bukovyni, tako i u ostalim ukrajinskim zemljama. Svi govori zakarpatskoga kraja (guculski, bojkivski, lemkiški, dolynjanski) iste su osnove i potječu sa sjevernih Karpata, tj. oblasti Prykarpattja. Otamo su negdašnji preci današnjih Zakarpaćana prenijeli osobitosti koje odvajaju ukrajinski jezik od jezika zapadnih susjeda kao što su Slovaci, Poljaci, pa i Južni Slaveni, te istočnih susjeda kao što su Rusi i Bjelorusi.

Može se reći kako je uvjeravanje o pripadnosti Zakarpaćana svim Ukrajinacima bilo još složenije za etnologe nego za lingviste. Emigranti iz Galicije i Naddnjiprjans'ke Ukrajine

imali su zadaću širenja atributa ukrajinski njihovim masovnim preimenovanjima iz Rusyna u Ukrajince. Unatoč tomu što su žitelji pojedinačnih sela Zakarpattja dobro znali jezične osobitosti koje ih međusobno razlikuju, nisu sumnjali u pripadnost istome narodu. Nasuprot tomu su Mađare, primjerice, zvali Uğryma, Slovake Tovtyma, Nijemce Švabyma, a Ruse Maskaljima, svjesni toga da ovi jesu drugi, od njih različiti narodi. Nadalje, imali su svijest o zajedničkim administrativno-teritorijalnim oblastima koje ih povezuju. Tako su žitelji sjeverne Iršavščyne Lyšaky svoje susjede nazivali Lemkyma, žitelje Voljiveččyne Bljahama i sl. Sve su se od tih zajednica na temelju jezika, vjere i kulture međusobno smatrale svojima. Međutim, o udaljenim regijama koje su prelazile granice teritorijalnih oblasti, prosječni seljaci Zakarpattja nisu znali gotovo ništa, za što se pobrinula i mađarska administracija (smatrajući ukrajinstvo kočnicom mađarizaciji).

Treći čimbenik jedinstva i cjelovitosti ukrajinskog naroda je njegov naziv. U zadnjem dijelu teksta autor razlaže kontroverzu oko naziva Rusyn kao namjeru čeških i, posredno, mađarskih prisvajača u ono vrijeme sa ciljem odvajanja Zakarpaćana od matice. Općenito, etnonim Rusyn (naziv koji se 'spustio' iz Galicije) proizlazi iz korijena rus' i znakovito je svjedočanstvo daleke prošlosti i ukorijenjenosti u srednjovjekovnoj državnoj tvorevini Kijevske Rus'i. Odnosno na zakarpatsku oblast, istraživanjima je ustanovljeno kako su se u tome dijelu Rusynima nazivali pretežno Ğuculy i Bojky iz Galicije, dok su se ostali žitelji nazivali Rusnakyma ili Rusnjakyma. Ulaskom Zakarpattja u sastav Čehoslovačke nakon Prvog svjetskog rata, nameće se etnonim Rusyn i taj se predio naziva Pidkarpats'kom Rus'i. Brojnim nastojanjima osviještenih Ukrajinaca on se promiseće u Pidkarpats'ku Ukrajinu tek za Drugog svjetskog rata. Ipak, etnonim Rusyn, kako onda, tako i danas i dalje služi nekima kao sredstvo razjedinjavanja jedva stečene cjelovitosti ukrajinske države.

Sljedeći tekst tiče se ukrajinske Galicije. Enciklopedijski članak Jaroslava Isajevyča o njezinu središnjem gradu Lavovu daje iscrpan izvještaj o važnom geostrateškom položaju grada, društveno-političkim odrednicama i zbivanjima, njegovim religijskim, demografskim i kulturnim obilježjima, umjetnosti, arhitekturi, gradskom ustroju, te gospodarskom životu kroz povijest. Tragovi duboke prošlosti koja seže do u 5./6. st., prema arheološkim nalazištima, kao i spomenuti geostrateški položaj zbog kojih je bio stjecištem trgovačkih putova, svjedoče o dubokoj tradiciji i različitim kulturama koje su u gradu ostavile svoje otiske na pročeljima crkava i zgrada, čineći ih arhitektonskim spomenicima različitih epoha. U počecima svoga nastanka bio je prijestolnica ujedinjene Ğalyc'ko-Volyns'ke države, pritiskan osvajanjima Mongola, Ugarske i Velike kneževine Litve, a od 14. do 18. st. pripadao je Poljskoj kruni.

Smatra se da je od davnina bio u posjedu magdeburškog prava, podijeljen na grad i predgrađa. Tadašnja poljska vlast pogodovala je katolicima (činili su ih uglavnom Nijemci i poljski doseljenici) dodjeljujući im povlaštena mjesta u gradskoj upravi. Nekatolici poput Židova, Rusyna (Ukrajinaca) i Armenaca imali su ograničeno pravo posjedovanja nekretnina unutar gradskih zidina. Dok je običaj ondašnjih gradova bila po jedna židovska zajednica, Lavov ih je imao dvije. Osim petnaest pravoslavnih manastira, od kojih su najstariji Onufrijivs'kyj i Svjatojurs'kyj, grad je u 15. i 16. st. jednako tako poznao i katoličke samostane. Od 14. st. bio je središte armensko-gregorijanskog episkopata, od 15. st. u njega je premještena katolička metropolija, a od 16. st u njega je smješten Ljvivski pravoslavni episkopat. Bio je središtem ukrajinske, armenske i židovske kulture s prvom tiskarom među ukrajinskim zemljama. Nakon osvajanja Boğdana Hmeljnyc'kog, kao i napadanja i osvajanja od strane turske, ruske i švedske vojske, Lavov u drugoj polovici 17. st. počinje nazadovati, ali i dalje ostaje središtem kulture i umjetnosti. U njemu djeluju talijanski arhitekti, krasi ga crkvena zdanja izgrađena u rasponu od 12. do 18. st., a u 19. st. arhitektura je grada pod bečkim utjecajem. U 18./19. st. stasaju škole i sveučilišta, a Katedra ukrajinskog jezika i književnosti osniva se 1849. godine.

Zajedno s revolucijama u Europi 1848./49., u Lavovu započinju društveno-politički pokreti. Ševčenkovo društvo se preimenuje u Naukove tovarystvo imeni Ševčenka, odvija se Ljvivski proces socijalista Ivanu Franku, a zatim i prvo veliko zasjedanje Ukrajinaca 1880. godine. Pripadnici različitih političkih struja okupljaju se oko novina (Ivan Franko uz „Ťromads'kyj druğ“, „Dzvin“ i „Narod“). Na početku 20. st. zaoštravanjem odnosa s Poljskom izbijaju nacionalna previranja, a s druge strane ulaskom ruske vojske u Lavov 1914. počinju zabranjivanja ukrajinskog tiska, kao i ukrajinskih organizacija. Ukrajinska nacionalna rada u Lavovu 18./19. listopada 1918. proglašava nastanak ukrajinske države na zemljama Galicije, Bukovyne i Zakarpattja, koja od sljedeće godine dopijeva pod kontrolu Poljske. Poljska represija djeluje posebno na sveučilištu, a u isto vrijeme djeluje Ljvivsko tajno sveučilište. Predratnih godina Lavov je središte borbe za samoodređenje Ukrajinaca, te u njemu djeluju podzemne snage Organizacije ukrajinskih nacionalista (sa Stepanom Banderom u vodstvu). Odvija se glasoviti Ljvivski proces protiv 23 članova OUN-a (među kojima su bili Bandera, Šuhevyč, Stec'ko). Ulaskom Zapadne Ukrajine u sastav Sovjetskog saveza 1939. započinju represije u kojima po zatvorima stradava oko dvije tisuće pripadnika ukrajinske, poljske i židovske inteligencije. U Drugom svjetskom ratu tijekom njemačke okupacije stradavaju stotine tisuća Židova, ali i pripadnici OUN-a. Njemačkog okupatora zamjenjuje onaj

sovjetski, pa nakon rata slijede sovjetizacija i rusifikacija, praćene terorom komunističkih vlasti i masovnim izgnanstvima u Sibir. Istrebljenjem Židova, prisilnim odlascima Poljaka iz grada, te migracijama iz sela u grad, Lavovu se značajno mijenja nacionalna struktura u korist Ukrajinaca. Dolaskom Sovjeta na vlast dakle, kako Ukrajina, tako i Lavov upoznaju represiju u svoj širini pojma, s naglašenim zatiranjem i konačnim ukidanjem Ukrajinske grko-katoličke crkve, a sprovodi poput sahrane metropolita Šeptyc'kog i sahrane pjevača Ivasjuka postaju svečana mjesta izražavanja protesta i kao takva simboli nepokornosti režimu.

Osamdesetih godina sve su očitije demokratske težnje ukrajinskog naroda, što se ogleda u njegovu osamostaljenju 21. siječnja 1990. sa posljedičnim specifičnostima koje prate tranzicijsko razdoblje. Obnavlja se autokefalna pravoslavna crkva, ozakonjuje se Ukrajinska grko-katolička crkva, ruši se spomenik Lenjinu, a metropolit J. Slipyj se ponovno sahranjuje u kripti saborne crkve sv. Jura.

Sve navedeno svjedoči o bogatom društvenom životu Lavova kroz povijest, različitim narodnostima poput Poljaka, Rusa, Armenaca, Židova, Talijana, Engleza i Nijemaca koji su naseljavali grad. Snažan pečat katoličke crkve, prožimanja ukrajinske, židovske i armenske kulture, pravoslavni manastiri iz 13. stoljeća, arhitektura talijanskih majstora renesanse, barokne građevine, bečki utjecaj i austro-ugarsko naslijeđe tek su crtice bogate karakterne raznovrsnosti grada. U mnogim je kulturnim i političkim događajima, poput izdavaštva ili raznih političkih zasjedanja i previranja Lavov prednjačio u odnosu na ostatak Ukrajine, što se odnosi i na njegovo sveučilište sa svojim istaknutim predavačima. Lavov naposljetku, kao grad na popisu svjetske kulturne baštine UNESCO-a, odiše kako bogatom kulturom, tako i skrivenom ukrajinskom slobodom kao specifičnošću ukrajinskog naroda.

Nakon prvog teksta koji govori o ukrajinskom pitanju Zakarpattja, preko ukrajinske Galicije u tekstu o povijesnom, društvenom, kulturnom i gospodarskom životu grada Lavova, slijedi znanstveni članak koji se tiče Prykarpattja, prikazom njegova složena naseljavanja kroz povijest, detaljne strukture i izgleda gradišta kao specifičnih arheoloških spomenika, te mnogih tadašnjih previranja u doticaju s raznim narodima i kulturama, njihovim dalekim i bliskim osvajačima. Članak prikazuje složene etnopolitičke procese koji su se odvijali na prostoru tadašnjih Ġalyc'kih zemalja, Volynja, Podnistrov"ja, Ġuculjščyne, Prykarpattja i ostalih okolnih prostora. Transkarpatski i drevni transeuropski putovi, te drevni Istočni jantarski put imaju poseban značaj u tome okruženju jer su se njima odvijale brojne migracije stanovništva, uključujući i Veliku seobu Slavena na Balkan, posebno zanimljivu našim

prostorima. Na plodnim područjima stepa, šumskih stepa i gorja, gdje se stanovništvo bavilo zemljoradnjom i (planinskim) stočarstvom, te uslijed brojnih klimatskih promjena koje su se izmjenjivale, poput naglih zatopljenja i dugih zima, narodi su se premještali iz jednog područja u drugo. Doticajima prirodnih i etničkih elemenata nastaju polietničke poljoprivredno-stočarske arheološke kulture i plemenske zajednice. Tako nastaju i gradišta, posebni spomenici arheološke ostavštine, također zahvaljujući tim složenim etnokulturnim i etnopolitičkim procesima koji su se odvijali na području transkarpatskih putova (koji su bili od posebne važnosti za nastanak država i gradova). Prevedeni tekst se odnosi uglavnom na karakterizaciju utvrđenih gradišta Āalyč'ke Āuculjščyne. Ona su u kasnoslavenskom, staroĀalyč'kom i u razdoblju Kijevske Rus'i bila povezana sa socijalno-ekonomskim i političkim procesima Āalyča i Āalyč'ke zemlje.

Uz prikaz kretanja brojnih etničkih skupina u to vrijeme, poput Gota, Dačana, Sarmata, Skita, Sklavina, Anta itd., saznajemo kako je najsloženija bila etnopolitička situacija upravo na Prykarpattju. Ono je bilo stjecište tračkog, germanskog, sarmatskog i staroslavenskog stanovništva, dok Anti koji tamo dolaze, spuštaju se na Balkan, gdje čine genetsku osnovu Južnih Slavena. To je i vrijeme brzog rasta kulturno-etničke samosvijesti slavenskog jedinstva, kada u procesu utvrđivanja teritorijalnih granica novih političkih tvorevina niču i nove utvrde-gradišta. Dulibski savez stvaraju Slaveni na području Gornjega Podnistrov"ja i Volynja (koji je bio njegovim središtem) čije je stanovništvo značilo jednu povijesno-kulturnu zonu još od početka 1. tisućljeća n. e. i on počinje predstavljati početnu etapu državnosti Istočnih Slavena nakon Sklavina i Anta (koji su imali veća obilježja višeetničnosti). Velika Bijela nekrštena Hrvatska pak predstavlja na Prykarpattju prvu državnu tvorevinu. U 8. i 9. st. n. e. istočnoslavenski plemenski se savezi organiziraju u plemenske kneževine Poljana, Derevljana, Novgorodana, Poločana, Dregoviča, Sjeverjana, Bužana, Dudljeba, Volinjana, Radimiča, Vjatiča, Tiveraca, Uliča i Hrvata. Krajem 9. i na početku 10. st. na području Āalyč'ko-Bukovyns'kog Prykarpattja prva kasnoslavenska gradišta svjedoče o organiziranoj društveno-političkoj strukturi onovremenog društva. Nastanak Velike Bijele nekrstene Hrvatske kao procesa unutarnjeg podržavljenja hrvatskih zemalja i nakon vanjskog podržavljenja Karpatske regije Velikom Moravskom i Velikom Bugarskom uključuje i izgradnju niza gradišta tipa polisa. Krajem 10. i početkom 11. st. hrvatske zemlje ulaze u sastav Kijevske Rus'i. Sredinom i u drugoj polovici 12. st. veliki procvat i politička neovisnost Āalyč'ke kneževine (Peremišljaska, ZvenyĀorodska, Terebovljanska i Mala Āalyč'ka zemlja) ogleda se također u nastanku velikog broja gradišta. U to vrijeme ona ulazi u

složene političke odnose sa susjedima, a tek volyns'komu knezu Romanu Mstyslavyču i njegovu sinu Danylu uspijeva utvrditi se u Ćalyču i stvoriti Ćalyc'ko-Volyns'ku državu. Svi takvi državotvorni procesi utječu na stvaranje gradova i utvrda. Nakon mongolskih osvajanja, ģalyc'ke zemlje u 14. st. zaposjedaju Poljska, Litva, Ugarska i Moldavija.

Ovim skraćenim prikazom zahtjevnog teksta nije obuhvaćena čitava povijesna i etnološka složenost ovih prostora, ali upućuje na vrijedan Kuĝutjakov istraživački doprinos ukrajinskoj temi.

4. LITERATURA

a) izvorni prevedeni tekstovi

1. Ісаєвич Я. Д. Львів / Ярослав Дмитрович Ісаєвич // Енциклопедія історії України - К.: Наукова думка, 2009. - С. 320-338.
2. Кугутяк М. Городища Пруто-Бистрицького підгір'я/ Микола Кугутяк // Старожитності Гуцульщини: джерела з етнічної історії населення Українських Карпат: каталог пам'яток історії та культури: у 2 т.– Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2011 . – С. 9-17.
3. Чучка, Павло. Національна свідомість закарпатських українців у ХХ столітті. Науково-методичний посібник. Ужгород 2005.

b) objavljeni tekstovi (u prijevodu Vjere Peršić)

1. Čučka, Pavlo: Nacionalna svijest zakarpatskih Ukrajinaca u 20. stoljeću. // Zakarpat'ska Ukrajina: povijest - tradicija – identitet. / uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb : Hrvatsko-ukrajinsko društvo, 2013. Str. 121-135.
2. Isajevyč, Jaroslav: Lavov. // Ukrajinska Galicija. / uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja, 2015. Str. 89-108.

c) stručna

1. Anić, Vladimir (1998.) Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi liber.
2. Anić, V., Brozović Rončević, D., Cikota, Lj., Goldstein, I., Goldstein S., Jojić, Lj., Matasović, R., Pranjković, I. (2002.) Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb: Novi liber.
3. Ivir, Vladimir. 1984. Teorija i tehnika prevođenja. Novi Sad: Centar “Karlovačka gimnazija” Sremski Karlovci, Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu.
4. Koptilov, V. 2003. Teorija i praktyka perekladu: navčaljnuy posibnyk. Kyjiv: Junivers.
5. Ladmiral, J.R. 2007. Kako prevoditi: Teoremi za prevođenje, Zagreb: Politička kultura.
6. Velykyj tlumačnyj slovnyk sučasnoji ukrajins'koji movy. Upor.Busel, V.T. 2004. Kyjiv.

d) mrežne stranice

1. Hrvatski jezični portal: <http://hjp.znanje.hr/>
2. Velykyj tlumačnyj slovnyk: <http://www.sum.in.ua/>